

Pozapomenutou cestou

Kolektivní kroky ke kulturně citlivému vzdělávání
v kontextu sociálně-ekologické transformace

Proč vznikla právě tato kniha?

Následovat cestu, jíž se jako globální společnost ubíráme, je dosti skličující. Vědecké odhady nárůstu teploty se pohybují v rozmezí od 1,1 do 5,4 °C v letech 2022 až 2100 s fatálními následky, kterých jste si pravděpodobně vědomi. Je třeba, aby lidé sundali ruce z volantů, vystoupili z aut, opustili dálnici a vydali se *pozapomenutou cestou*, i když je cíl poněkud nejistý. Tato příručka je výsledkem spolupráce neformálních pedagogů z České republiky, Německa a Polska, kteří již opustili nebo se chystají opustit onu dálnici a hledají způsoby, jak zajistit dobrý život pro všechny. Spolupracovali jsme v rámci projektu Erasmus+ „Partnerství pro nadnárodní vzdělávání v oblasti udržitelného rozvoje a nerůstu“. Podnětem k projektu byla myšlenka, že pro realizaci potřebné SET je důležitá kultura a kulturní kontext žáků i pedagogů. Tím byl zahájen přibližně dvouletý proces hledání, během něhož jsme místně přizpůsobili a přeložili metody z hnutí nerůstu pro český kontext, čímž jsme tyto metody a teorii zpřístupnili širšímu publiku. Kromě šíření znalostí a metod je cílem vzdělávání v kontextu SET posílit a motivovat jedince a umožnit jim spoluvytvářet společnost, ve které žijí. Tyto kontexty jsou rozličné a působí na nás různě. Jediná metoda a jediný pohled nepomohou každému, aby se podílel na spoluvytváření svého okolí. Ony metody a perspektivy je třeba přizpůsobit příslušným kontextům.

Touto antologií bychom chtěli poskytnout pohled na malý zlomek různých perspektiv lidí, kteří pracují v oblasti vzdělávání pro SET. Bude vydána ve čtyřech jazycích: v češtině, angličtině, němčině a polštině. Naším cílem je inspirovat široké spektrum pedagogů k tomu, aby se kulturně citlivým způsobem zamysleli nad vlastní vzdělávací praxí. Doufáme, že tím podnítky jednotlivé účastníky a pedagogy k inkluzivní cestě, aby mohli společně kráčet ke spravedlivé a udržitelné budoucnosti pro všechny.

Jak tuto knihu číst?

Tuto knihu napsalo několik různých autorů s různými pohledy na vzdělávání pro SET. Klade si za cíl být zdrojem inspirace pro vzdělávací práci. V některých částech se podíváme na dílčí aspekty vzdělávací praxe. Jinde se zabýváme širším záběrem a představujeme vám koncept. Když měníme perspektivy, podněcujeme čtenáře, aby se zapojili do podobného postupu. Příručka je rozdělena do tří kapitol, které se zaměřují na různé části vzdělávací praxe. První dvě kapitoly budou více teoretické a třetí více praktická. V úvodu chceme čtenářům ukázat význam a souvislosti kulturních perspektiv pro vzdělávání v kontextu SET. Poté se ohlédneme a podíváme se na kontext z jiného úhlu, představíme koncepty a vneseme filozofické otázky, které mohou čtenářům pomoci zamyslet se nad vzděláváním a jeho různými cíli. Část věnovaná vzdělávací praxi se zabývá pohledy odborníků, kteří již v této oblasti pracují a kteří se chtějí podělit o své znalosti, poskytnout tipy a vést čtenáře otázkami k zamyšlení směrem ke kulturně citlivému vzdělávání pro SET.

V závislosti na vlastním zájmu a předchozích zkušenostech tak lze knihu číst selektivně, článek po článku, vybrat si vše, co je zajímavé, a nechat stranou to, co se nehodí. Některé základní koncepty a myšlenky se objevují několikrát – to ukazuje, že jsou důležité a relevantní i v případě, že se k tématu přistupuje z různých úhlů. Opakování je v tomto smyslu v pořádku, protože někteří lidé se mohou rozhodnout číst pouze vybrané články.

Většina odkazů byla kvůli využitelnosti zkrácena, pokud by lidé chtěli publikaci vytisknout, a přesto se snadno dostat k poskytnutým doplňkovým informacím. Vezměte prosím na vědomí velká a malá písmena.

Obsah

ÚVOD

Propojování kultury, vzdělávání a sociálně-ekologické transformace Johannes Huth.....	4
--	---

KONCEPTY

Nerůst a možnosti sociálně-ekonomické transformace v postsocialistických zemích Jiří Silný	13
Vztah mezi člověkem a přírodou a úloha holistického přístupu ve vzdělávání Rozhovor Maroše Prčiny s Ľubošem Slovákem	18
Několik myšlenek o lidské povaze a soužití Jiří Silný.....	24

VZDĚLÁVACÍ PRAXE

Jak se bavit bez peněz Wojtek Mejor	28
Na jazyku záleží Anna Dańkowska	32
Jak udržitelné je naše vzdělávání? Liubov Shynder	37
„Kdo se nezlobí, ten nedává pozor“. Emoce ve vzdělávání pro sociálně-ekologickou transformaci Aneta Osuch.....	41
Práce s různorodými skupinami Johannes Huth.....	48
Vytváření vzdělávacího prostoru pro sociálně-ekologickou transformaci Barbora Adamková, Jakub Mácha	54
Kolektivní představy o vzdělávání kritickém vůči moci Kippunktcollectiv	62
Autoři	67
Poděkování.....	69

Propojování kultury, vzdělávání a sociálně-ekologické transformace

Johannes Huth

Jaké je spojení mezi kulturou a sociálně-ekologickou transformací (SET)? A co se stane, když se na naši vzdělávací práci podíváme kulturně citlivou optikou? Jaké nové perspektivy se vynoří a jaké poznání z toho můžeme vyvodit pro naši pedagogickou praxi v kontextu SET? Na tyto otázky se zaměřil projekt „Partnerství pro nadnárodní vzdělávání v oblasti udržitelného rozvoje a nerůstu“, jehož cílem bylo zamyslet se nad nimi společně s lidmi z oboru a shromáždit naše postřehy ve sborníku. Doufáme, že prostřednictvím projektu nabídneme čtenářům malou příručku, která podněcuje k zamyšlení a může být inspirací pro jejich vlastní praxi. Za tímto účelem se zabýváme konkrétními příklady z praxe, vedeme rozhovory s lidmi působícími v daných oblastech a představujeme metody a úvahy pro vzdělávací práci. Nejprve je však nutné, abychom uvedli věci do souvislostí: Proč je pro pedagogy přínosné nasadit si kulturně citlivé brýle, aby se tak mohli zamýšlet nad vlastní vzdělávací prací?

Kde se nacházíme

Žijeme v ekosystému, který se vychýlil z rovnováhy. Jsme uprostřed klimatických změn, které ohrožují životy mnoha tvorů na planetě. Země v současné době zažívá největší masové vymírání druhů v historii lidstva. Někteří vědci tuto éru označují jako antropocén, jiní jako kapitalocén. To znamená, že lidé a jejich činnost (v rámci kapitalistického systému) mají nyní největší vliv na Zemi jako globální ekosystém. Tento vliv na ekosystém přinesly dva vzájemně propojené faktory: Za prvé, nastolení globálního ekonomického systému, v němž mezi sebou různé subjekty soutěží o nízké ceny, inovace a podíl na

trhu. Kapitalistické tržní hospodářství, které je v současnosti považováno za „normální“, je založeno na logice expanze, tj. na potřebě ekonomiky růst donekonečna, aby mohla nadále existovat ve stavu vzájemné konkurence, ale také aby zůstala jako moderní společnost stabilní a nesklouzla do krize. A za druhé technologický pokrok, který umožňuje stále efektivněji využívat/vyčerpávat přírodní zdroje Země. Tato kombinace si na planetě nevyhnutelně vybírá svou daň.

Zatím se nutnost „růstu“ natolik zakořenila v diskurzu politických činitelů, že diskuse o jeho důsledcích je v Evropě stěží možná. Zároveň se od 90. let 20. století alespoň na globální politické úrovni uznává, že nekonečný růst nemůže mít na planetě s omezenými zdroji budoucnost. Diskuse o „Nové zelené dohodě“ v USA i na evropské úrovni se pokoušely sladit snahu o růst s uznáním limitované povahy planetárních zdrojů. Toho má být dosaženo pokrytím rostoucí spotřeby energie obnovitelnými zdroji, a tím oddělením růstu od vyčerpávání přírodních zdrojů, a dematerializací některých aspektů života pomocí digitalizace.

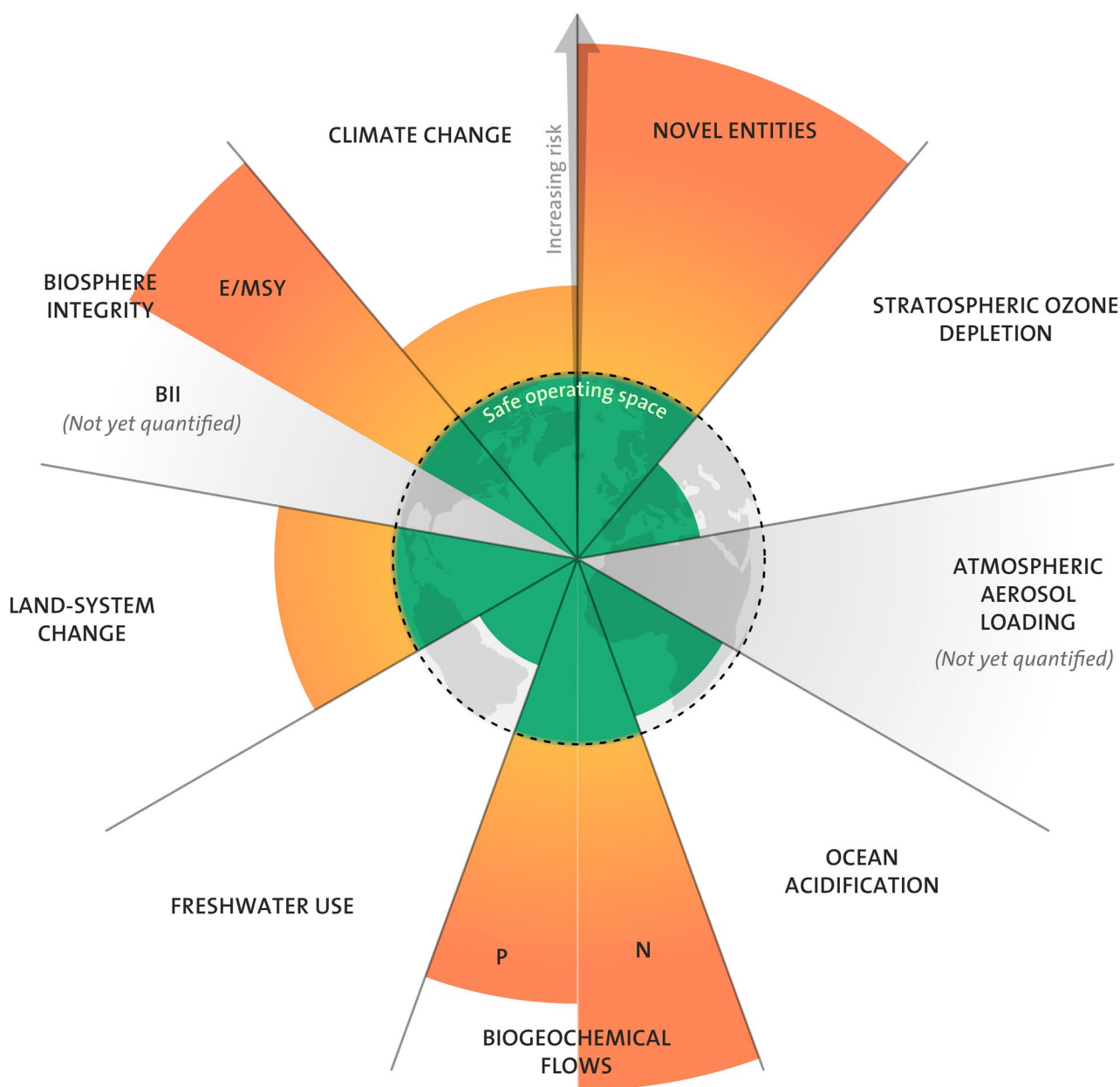
Příslib: Nemusíme se měnit

Slib, který s tím je spojován, zní: „Nemusíme se měnit, stačí, když změníme technologii“. Jakkoli je technologie důležitá pro udržení některých aspektů života v moderní době, je problematické, pokud se spoléháme pouze

na ni, protože pokrok v účinnosti technologií málokdy vede ke snížení spotřeby energie.

Příklad: CRT obrazovky mají mnohem vyšší spotřebu energie než ploché obrazovky. Efektivnější technologie však nevedla ke snížení spotřeby energie, ale spíše k tomu, že obrazovky jsou stále větší, dostupnější pro více lidí a obecně je obrazovkou vybaveno více zařízení, která dříve obrazovku neměla, jako jsou chytré telefony nebo chytré hodinky. Snížení spotře-

by energie také umožnilo, aby se technologie staly menšími a mobilnějšími, což zase vyvolává zvýšenou poptávku po bateriích, které se rovněž vyrábějí z omezených zdrojů a s vysokou spotřebou energie. Ke snížení spotřeby energie mohou samozřejmě vést i technologické inovace v oblasti energetické účinnosti. V takovém případě však mají spotřebitelé na konci měsíce v peněžence více peněz, které pravděpodobně utratí za jiné energeticky náročné zboží. Tyto efekty se nazývají Jevonsův

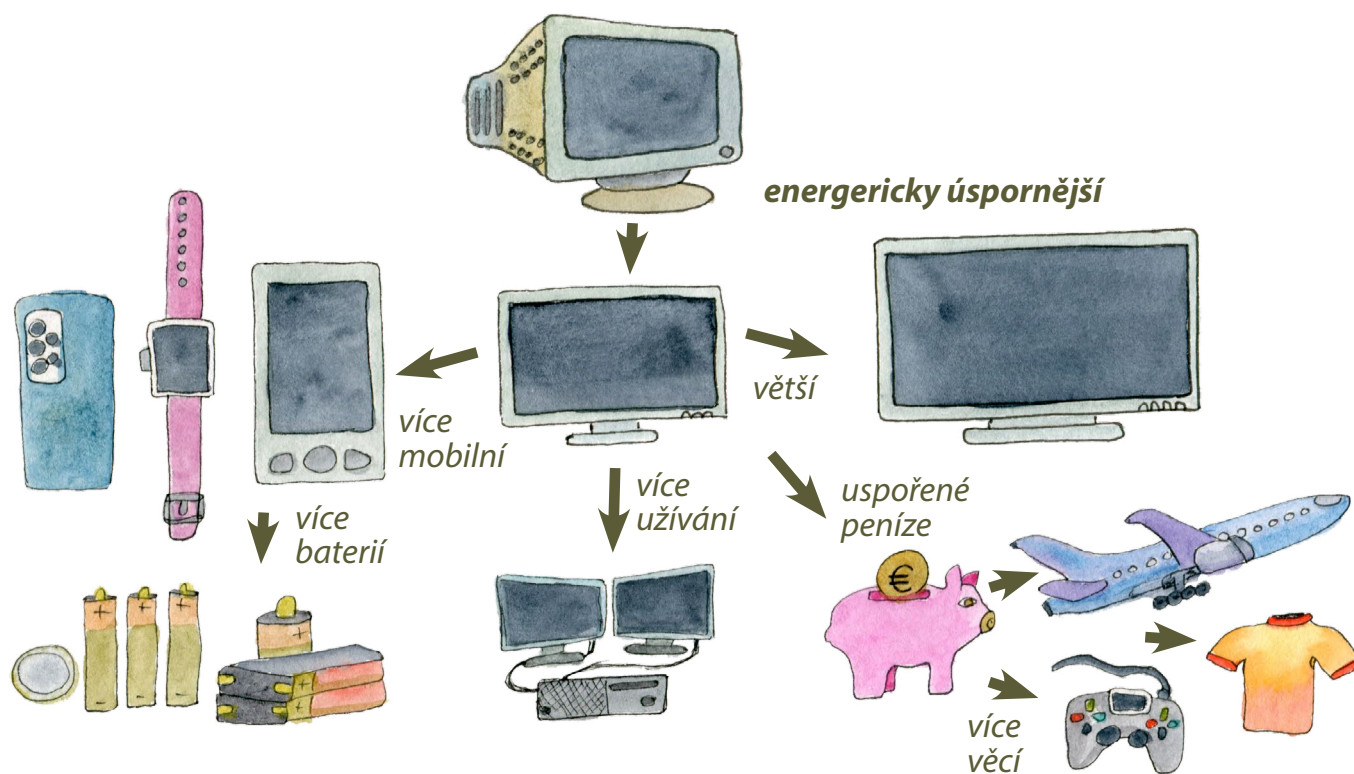
Model planetárních hranic

Červené tóny ukazují, v jakých aspektech byly hranice Země již překročeny.

[Pod licencí CC BY 4.0 Azote pro Stockholm Resilience Centre, založeno na analýze v Persson et al. 2022 a Steffen et al. 2015]

paradox. Způsob uspořádání společnosti vede spíše k vyšším emisím CO2 a větší spotřebě surovin. Jde tedy o to, organizovat se jinak, abychom vystoupili ze stále rychleji se točícího křeččího kola, v němž navzájem soutěžíme.

Pokud se tedy budeme spoléhat pouze na technologická řešení, nebudeme schopni čelit problémům, které klimatická krize představuje.

Proč potřebujeme kulturní přístupy k sociálně-ekologické transformaci?

Kromě technologických přístupů, jako je přechod na obnovitelné zdroje energie, potřebujeme přístupy, které se zaměřují na to, jak zacházíme s technologiemi, s přírodou a s našimi spoluobčany, jakož i s našimi systémy výroby a vlastnictví. Jedná se o kulturní řešení, protože kriticky reflektují naše společné soužití a ptají se, jak vlastně chceme spolu žít. Status quo – kapitalistické tržní hospodářství se svými mechanismy vykořisťování – má dopad nejen na způsob organizace ekonomiky, ale také na náš individuální a kolektivní životní styl: ať už jde o auto, cestování, chytrý telefon nebo nekonečný digitální obsah – ti, kteří to všech-

no mají, to považují za normální. Ti, kteří to nemají, považují za normální o to usilovat. Na jedné straně se tedy v našich myslích objevuje růst jako motivace a na straně druhé vznikají systémová omezení, která určitá chování podněcují a jiná ztěžují. Vzdělávání v kontextu SET tedy vždy znamená, že zpochybňujeme sami sebe, své chování, své touhy a sny a svůj vztah k přírodě a svým bližním. My sami jsme obsahem a předmětem vzdělávání. A protože jsme všichni vyrůstali v odlišných výchozích podmínkách a žijeme v odlišném prostředí, znamená to, že při své výchovné práci musíme na tento kulturní rozměr myslet.

Rozmanitost jako základní přístup

Pokud jde o to, brát vážně rozdílné výchozí podmínky našich účastníků a odlišné prostředí, ve kterém žijí, je třeba mít na zřeteli rozmanitost. To nemusí nutně znamenat osvojení si znalostí o různých kulturách, z nichž účastníci mají pocházet. Jde spíše o vnímání účastníků v jejich komplexních vztazích. Tento pohled je však diametrálně odlišný od každodenního chápání kultury. Například v integračních diskurzích nebo při mezinárodních setkáních mládeže je hlavním faktorem ve vztahu k rozdílům mezi lidmi jejich odlišná kultura. V integračních diskurzích je snaha integrovat cizince (z cizích kultur) do národní kultury tak, aby tito lidé nové kultuře porozuměli, dokázali se v ní orientovat a případně ji přijali jako vodítko pro své jednání. Při setkávání mládeže jde o to, aby příslušná druhá kultura byla pochopena, a pokud je to nutné, aby se v krátké době společně vytvořila nová kultura. *Takové pochopení kultury však pro naši práci nestačí a vytváří určité problémy.*

Takové chápání předpokládá, že existují jasně odlišitelné kultury a že při setkání těchto kultur dochází k nedorozuměním. Na kultury se pohlíží jako na velké kolektivy se synonymy jako ‚země‘, ‚společnosti‘, ‚státy‘ nebo ‚náboženství‘. Takové chápání homogenizuje životní realitu mnoha lidí a vede ke stereotypům a diskriminaci. Lidé se tak stávají

představiteli určité strnulé kultury, která řídí jejich jednání. V případě integračních diskurzů jsou proto určitým skupinám vědomě či nevědomě přidělována různá práva.

Pokud je toto chápání kultury problematické, jaké chápání je pak vhodnější pro kritickou reflexi vzdělávací práce v kontextu SET? Začneme stručnou definicí:

„Kultura představuje specifický způsob života a odpovídající vzorce významů a znakových systémů skupiny nebo společnosti, které je třeba uchopit, přičemž tyto vzorce významů a znakových systémů mohou být také takřikajíc ‚zhmotněny‘ v předmětech a strukturách“ (srov. CLARKE et al. 1979 41 a násl.).

Na základě této definice můžeme kulturu vnímat jako aktivní produkční činnost v interakci s prostředím. Kultury nejsou uzavřené ani nemají jasné hranice, ale jsou ve stavu neustálého pohybu. Zároveň v rámci kultur vždy existují dominantní/hegemonní formy, které jdou ruku v ruce s normativním aspektem, jemuž se členové musí podřizovat. To vytváří inkluze a exkluze prostřednictvím kulturních atributů a usnadňuje či ztěžuje přístup různých lidí k různým kulturám.

Pracovat kulturně citlivým způsobem znamená být si vědom různorodosti účastníků. Ne všichni lidé v dané zemi jsou stejní a formuje nás nejen to, co je ve společnosti chápáno jako „normální“, ale také to, co se od nás očekává jako od ženy nebo muže (nebo dítěte se zdravotním postižením; černocho; queer muslimky atd.). Je to samozřejmě ovlivněno i naší materiální infrastrukturou: je rozdíl, jestli vyrůstáme ve velkém městě, nebo na malé vesnici. Kulturně citlivý přístup také znamená bezmyšlenkovitě nemít homogenitu skupiny za „my všichni“. Znamená to zkoumat a reflektovat rozdíly a společné rysy a zjišťovat, které normály jsou uplatňovány v různých kontextech, uvědomovat si je a přemýšlet o strategiích jejich kolektivní změny ve prospěch struktur, které usnadňují jednat udržitelně, a ne na úkor ostatních.

Rozmanité subjekty

Jak souvisí můj původ s mým environmentálním chováním? Prostředí a lidé, kteří nás obklopují, ovlivňují naše chování v mnoha ohledech. Jak žiji, kam cestuji, co jím atd. Pro ilustraci si uveďme osobnější a, přiznávám, vyhocený příklad: Je pro mě poměrně snadné vzdát se masa a dalších živočišných produktů, protože žiji ve velkém městě a mám stálý přístup k restauracím, kde se podává dobré veganské jídlo. Svě jednání nemusím vysvětlovat přátelům a je „normální“, že když spolu jíme, ptáme se na naše stravovací návyky nebo alergie a podle toho vaříme. U nás doma, na vesnici na jihu Německa, se na mou dietu někdy nebere ohled, ani tam není rozšířená znalost veganské kuchyně, a proto je pro lidi obtížné vařit vegansky. Často se také veganské stravování setkává s opovržením a já jsem dotazován, proč se takového životního stylu držím, a musím se opakovaně ospravedlňovat. V tomto regionu je také mnohem omezenější veganský sortiment v supermarketech nebo restauracích. Zatímco tedy můj každodenní veganský život v Berlíně je většinou bezstarostný, v mém rodném kraji narážím na různé překážky.

Na úrovni kulturní praxe vaření chybí znalosti o veganské výživě a přípravě pokrmů. Z hlediska kulturních hodnot chybí uznání, že výživa souvisí s environmentálními a sociálními problémy. Částečně také panuje přesvědčení, že k plnohodnotnému jídlu patří maso, jinak by nebylo možné se nasytit. Kromě toho je „normální“, že všichni jedí všechno, a proto se nikdo neptá, zda je určitý pokrm přijatelný. Proto je stejné chování v různých prostředích spojeno s různými individuálními nároky.

Pouhé informování lidí o sociálních a ekologických dopadech masité stravy nestačí. Místo toho se musíme zabývat různými překážkami, na které udržitelné chování naráží v každodenním životě. Chybí praktické

znalosti o veganském vaření nebo pečení? Chybí nějaká nabídka v supermarketech a restauracích? Chybí komunita, která by veganské potraviny neznehodnocovala? Chybí strategie, jak sdělit své potřeby, aby se na ně bral ohled? Nebo se bojím, že ostatní budou zpochybňovat mou mužnost, když budu jíst vegansky? Protože skuteční muži jedí maso, že ano?

Kulturně citlivá vzdělávací práce v rámci SET musí uznávat jednotlivce jako rozmanité subjekty. Každý člověk je odlišný a jedinečný. Jednotlivci jsou sice ovlivňováni a omezováni skupinami, ve kterých žijí, a pozicemi, které jsou jim tímto způsobem ve společnosti a v konkrétních kontextech prisuzovány, přesto si však zachovávají určitou svobodu při utváření vlastního jednání a života. Všechny tyto příslušnosti a mnohé další společně vytvářejí pocit vlastní identity dané osoby a způsobují, že má určité zkušenosti a jiné zase ne. Souhrn všech příslušností a způsob, jakým se s nimi člověk vypořádává, ovlivňuje to, jak myslí a jedná a jaké představy si vytváří o světě a o sobě samém. Jedním z cílů výchovy k uvědomění si rozmanitosti by tedy mohlo být, aby lidé dokázali vnímat sami sebe jako někoho komplexního a aby dokázali vnímat ostatní jako podobně komplexní bytosti. Vzdělávání s vědomím rozmanitosti podporuje lidi v zacházení s odlišností a složitostí. To také znamená umět vnímat a snášet vlastní možné nejistoty, přijít na kloub mechanismům, které za nimi stojí, a umět mluvit o odlišných představách a chápáních.

Vliv mocenských vztahů

Přestože jsou všechny subjekty odlišné a jedinečné, některé rozdíly jsou významnější než jiné. Tyto rozdíly nejsou náhodné a mají svou historii, která utváří dnešní normalnost. Projevují se nejen v tom, jak jsou uspořádány instituce, jaké existují představy o „dobrém životě“ nebo co je považováno za správné a špatné. Jsou také vepsány do našich těl a utvářejí to, jak člověk vnímá a cítí svět jako jedinec. Pokud se bílý heterosexuální pár vydá na cestu kolem světa, bude se se světem setkávat jinak (a lidé se k němu budou chovat jinak) než nebělošský queer pár. Chceme-li společně utvářet budoucnost, potřebujeme si také uvědomit naši historii a její vliv na naše individuální i kolektivní představy, abychom neopakovali její nespravedlnosti.

Některé příklady těchto dopadů v kontextu SET jsou následující:

To, co je považováno za udržitelné, se často vyznačuje *třídním pojetím*. Konkrétně to znamená osočování určitých sociálních vrstev (například rodin s nízkými příjmy) a uznávání jiných vrstev (například akademiků). Primárně jsou zdůrazňována řešení nebo dobré příklady, které se týkají jednotlivce coby uvědomělého spotřebitele: Za standard ekologického chování se považuje nákup elektromobilu a spotřeba ekologicky čistých a fairtradových výrobků. Jedná se o nákladné životní styly, které jsou proto dostupné pouze pro určité vrstvy. Lidé, kteří si takový životní styl nemohou dovolit a téměř nelétají anebo nelétají vůbec, nejsou obecně tak mobilní. Často žijí spíše kolektivně v menších bytech, ale stále jsou považováni za problematickou cílovou skupinu, protože někteří netřídí odpad nebo si nemohou dovolit kupovat organické produkty v supermarketu. Prostřednictvím některých výrobků, jako je elektromobil (často jako druhé nebo třetí

auto), se člověk snadno jen navenek tváří jako udržitelný, na rozdíl od toho, aby skutečně udržitelně žil. Ti, kteří mají mocenské postavení, mohou určovat témata a kontrolovat, jak se o udržitelnosti mluví. Tím se problém přisuzuje jiným skupinám, než je jejich vlastní, a tito jedinci se prezentují jako neutrální a nezúčastnění. To je patrné, když se udržitelnost řeší se zaměřením na přelidnění, a nikoli na nadměrnou spotřebu, nebo na chudobu, a nikoli na rozdělení bohatství, nebo když se o práci uvažuje pouze z hlediska námezdní práce, zatímco tzv. pečovatelská práce se ignoruje nebo není stejně finančně ohodnocena.

To má samozřejmě také historický rozměr, který státy na severní polokouli snadno přehlížejí, když se soustředí na to, jak mohou změnit společnost. Řešení, jako je Nová zelená dohoda (Green New Deal), jsou stále založena na vykořisťování zemí globálního Jihu, kde se především nacházejí materiální zdroje pro energetickou transformaci. Tento rozměr je také zohledněn ve výzvě k vytvoření hnutí za klimatickou spravedlnost, nikoliv pouze klimatického hnutí. Koloniální historie vykořisťování je tak stále opomíjena nebo bagatelizována. Řešení, která tento rozměr skrývají, riskují prohloubení vztahů vykořisťování.

A konečně, jednoduše řečeno, pokud máte problémy už jen s materiálními statky a společenským uznáním, nemůžete se účastnit společenského diskurzu v takové míře jako lidé z jiných skupin. Pokud pracujete 40

a více hodin týdně a musíte se starat o své rodiče nebo děti, kdy máte mít čas na demonstrace nebo organizování komunitní kůlny na náradí pro svou čtvrt? Pokud zažíváte rasové profilování, je účast na protestu mnohem nebezpečnější. Pokud jsou váš pohled a potřeby v rámci procesu budování komunity neustále přehlíženy a jste to vy, kdo musí neustále upozorňovat na určité problémy, protože jinak by byly ignorovány, pravděpodobně nemáte velkou chuť účastnit se projektu místní veřejné zahrady.

Kulturně citlivý pohled na vzdělávání pro SET musí rozšířit okruh témat, s nimiž pracuje. A musí tyto zkušenosti vnímat jako zdroje i překážky v procesech učení, což je důležitým předpokladem úspěšné realizace vzdělávání v oblasti SET. K tomu patří i zapojení účastníků vzdělávání do plánování a reflexe výuky. Složitost témat a otázek, ale i vzdor vůči učení, mohou být v tomto kontextu produktivním zdrojem.

Kultura změny

Zůstaneme-li ve výchovné práci příliš na úrovni jednotlivých subjektů, riskujeme, že budeme individualizovat odpovědnost a hovořit pouze o pseudořešeních. Problémem nejsou produkty jako takové, ale způsob, jakým jsou vyráběny, jak se s nimi obchoduje a jak se používají. I když je například elektromobil ekologičtější než diesellový spalovací motor, stále by nebylo trvale udržitelné, pokud by elektromobil vlastnil každý. Problémem je individuální doprava nebo vy-

řazování výrobků (nebo jejich neopravitelné provedení) namísto jejich opravy. Všechny přístupy založené na kolektivnějším využívání a sdílení zdrojů však vyžadují, aby lidé reorganizovali a přetvořili své sociální interakce. K tomu je nejprve třeba uvědomit si kolektivní struktury našeho soužití a jejich vliv na jednotlivce, neboť touha po takovém životním stylu nebo jeho prosazování jsou často prožívány a přirozeně vnímány jako vlastní rozhodnutí. Jinými slovy, je to lidská přirozenost. Případně jsou ti, kdo se podle toho neřídí, prezentováni jako lidé odtržení od reality. Lidé vytvářejí svou realitu v propletenosti vztahů představ o normálnosti, každodenního jednání a materiálních podmínek. Ale jen ti, kdo zásadně zpochybňují to, co je „normální“, mohou vytvořit nové normy. Důležité je také podívat se na to, jak tyto normy reprodukuje ve vzájemných mezilidských vztazích. Co chválíme, co odsuzujeme, čemu se smějeme, jak si vyjadřujeme náklonnost, jak si sdělujeme své potřeby, jak si vyjadřujeme respekt atd. Právě v sociálních interakcích se odhalují naše hodnoty a naše představy o „dobrém životě“. A je těžké vystoupit z řady a dělat věci jinak, pokud se navzájem nepodporujeme.

Za druhé to vyžaduje specifické testování nového a zkušenost s touto novou pospolitostí. Vzdělání může pomoci s obojím, se zpochybňováním normality a hledáním společných utopií, stejně jako s testováním pospolitosti a solidarity mezi námi. Zatímco kritika stávajícího statu quo si již často našla cestu do vzdělávací práce, sociální učení zatím nemá v kontextu vzdělávání pro SET takový status, jaký by si zasloužilo. Dovednosti, jako je společné rozhodování, řešení konfliktů, chybování, setrvávání ve vztazích, diskuse, vyjednávání, hledání konsenzu, uzavírání kompromisů atd., jsou všechny potřebné ve společnosti, která usiluje o klimaticky inteligentní svět. Vyzkoušet si je nebo umožnit lidem zavést solidární a udržitelný způsob života v jejich prostředí může být vzdělávacím cílem.

Shrnutí

Úvahy o kulturních dimenzích vzdělávací práce v kontextu SET osvětlily některé aspekty vzdělávání:

- Výchozí podmínky a životní kontext účastníků mají vliv na to, jak a zda vůbec lze realizovat udržitelné strategie. Je proto nutné společně s účastníky vyhodnotit, jak by mohly vypadat jejich osobní možnosti působení a jaké příležitosti a překážky s sebou přináší jejich vlastní životní prostředí.
- S různými výchozími podmínkami se pojí různé možnosti politické participace. Pokud chce vzdělávací práce umožnit různým skupinám podílet se na utváření trvale udržitelné společnosti, musí brát v úvahu mocenské vztahy a reflektovat je.
- Kultura se vždy odehrává mezi lidmi. Aby bylo možné dosáhnout udržitelných změn v lidském chování, je zapotřebí skupinových přístupů, které budou reflektovat, jak mohou lidé společně jednat a žít v solidaritě.

SET směřující ke světu klimaticky spravedlivému může znít utopicky. Ale tváří v tvář klimatické krizi je to utopie nezbytná. Chceme-li si vzít poučení z díla *Antropocén* nebo *kapitalocén* (*Anthropocene or Capitalocene*), můžeme se přesvědčit, že lidé mohou mít vliv a mají také jej mají. K tomu je však zapotřebí mnoha lidí, mnoha perspektiv a velké dávky solidarity. A těchto mnoho lidí je různých a má různé možnosti. Úvaha o kultuře jako aktivním momentu, v němž rozvíjíme povědomí o pravidlech společného života, nám může pomoci přiblížit se k aspiraci na dobrý život pro všechny. Doufáme, že kulturně citlivá optika může při tomto přerodu pomoci a že pedagogy inspiruje ke kritické reflexi jejich práce.

Další výzkum

Stručná historie vědy o klimatu: <https://kurzelinks.de/ClimateScience>

Video vysvětlující efekt Jevonsův paradox: <https://kurzelinks.de/Rebound>

Text o digitalizaci, efektivitě a Jevonsově paradoxu: <https://kurzelinks.de/DER>

GODFREY, Phoebe et al. (2017). *Systemic Crises of Global Climate Change: Intersections of Race, Class and Gender*. Routledge.

MOORE, Jason, W. (2016). *Anthropocene or Capitalocene?* PM Press.

Krátké video o hospodářském růstu: <https://kurzelinks.de/growth>

Odborná literatura:

CLARKE et al. (1979). *Subcultures, cultures and class. A theoretical overview. Resistance Through Rituals*, s. 41 a násl.

Nerůst a možnosti sociálně-ekonomické transformace v postsocialistických zemích

Jiří Silný

Vzhledem k tomu, že hnutí nerůstu (Degrowth) má svoje počátky na Západě, není vždy snadné tyto myšlenky adaptovat. Pokud chceme použít/aplikovat metody a myšlenky v postsocialistických kontextech, musíme je těmto kontextům přizpůsobit.

Postsocialistické země střední a východní Evropy sdílejí společnou středoevropskou kulturu, stejně jako čtyři desetiletí trvající zkušenost s vládou komunistických stran a jejich různými formami státního socialismu. V devadesátých letech 20. století zažily také přechod k liberální demokracii a kapitalistické ekonomice. Když si uvědomíme útrapy druhé světové války, vidíme několik velmi významných společenských změn, které se odehrály v historicky krátkém období. Právní systémy, společenské instituce, ekonomické modely, ideologie, demografie a individuální lidské osudy – to vše bylo v procesu neustálých změn. Každá taková změna znamenala pro některé části společnosti zisky a výhody a pro jiné společenské skupiny či třídy naopak problémy a ztráty (ekonomické, mocenské, ztrátu prestiže). To je jeden z důvodů, proč jsou postsocialistické společnosti tak hluboce rozpolčené. K dalším charakteristikám těchto společností patří pragmatismus a strategie přežití, nedůvěra v politickou reprezentaci („my a oni“) a ideologie. Vzhledem k tomu, že tyto zvraty obvykle přišly zvenčí (německá agrese za druhé světové války, následná sféra vlivu Sovětského svazu a vliv západních zemí po roce 1989 a jimi ordinovaná *šoková terapie*), má značná část obyvatelstva přirozenou nedůvěru vůči vlivům „odjinud“ (v současnosti EU).

Západní Evropa byla historicky jádrem hospodářského a politického rozvoje, zatímco

východoevropské země jsou poloperiferiemi. Již nyní do jisté míry těží ze své blízkosti k velkým průmyslovým zemím a ze svého členství v EU. Nicméně zároveň jsou v závislém vztahu a rozdíl v životní úrovni se zmenšuje jen pomalu, pokud vůbec. Někteří autoři dokonce vidí paralelu mezi jejich situací a neokoloniálním systémem.

- ŠVIHLÍKOVÁ, Ilona (2015). *Jak jsme se stali kolonií*. Rybka Publishers.
- OLEX-SZCZYTOWSKI, Matthew. *EU's secret empire. Wealthy states treat Eastern Europe as a colony*. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/EUSE>

V dobách státního socialismu bylo cílem „dohnat a předstihnout Západ“. Zatímco v oblasti sociálního zabezpečení a zbrojení se jim to podařilo, v oblasti spotřebního zboží a zejména v oblasti demokratické účasti už tak úspěšní nebyli. Devadesátá léta přinesla *transformaci* či *proměnu* postsocialistických zemí. Při tomto návratu ke kapitalismu a liberální demokracii, často označovaném jako „návrat do Evropy“, se cíl do značné míry nezměnil: Dodnes je jím dohnat západní Evropu. Francouzský ekonom Thomas Piketty ukázal, proč tento proces nebyl úspěšný – odliv zdrojů je vyšší než zisky z fondů EU, které měly tyto rozdíly vyrovnávat.

- PIKETTY, Thomas (2018). 2018, the year of Europe. Le Monde. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/monde>

Pro postsocialistické země, které dosáhly plné politické suverenity až v 90. letech, bylo obtížné vzdát se části této nově nabyté suverenity kvůli vstupu do EU. Vztah

většiny postsocialistických zemí k EU je ambivalentní především z politických a ekonomických důvodů. Postsocialistické země se mají na pozoru před záležitostmi, jako je migrační politika nebo ekologická transformace („Zelená dohoda pro Evropu“). Obávají se, že jejich realizace povede k úsporným opatřením. Postsocialistické země jsou stále pozadu v ekonomické a sociální oblasti, nebo jim dokonce hrozí ještě větší zaostávání. Přestože stále více lidí vnímá rostoucí ekologickou hrozbu, mezi západními a postsocialistickými zeměmi přetrvává velký rozdíl, pokud jde o podnikání kroků v této oblasti. Postsocialistické země tuto situaci částečně sdílejí se zeměmi jihovýchodní Evropy. Změna klimatu je vnímána jako menší hrozba v zemích, které jsou na tom ekonomicky hůře a kde se lidé zajímají především o své materiální poměry.

V 60. a 70. letech 20. století se zdálo, že nové generace v západních zemích jsou díky své historické nadvládě, kapitalistické efektivitě a prakticky nekonečnému přísunu levné pracovní síly a zdrojů z bývalých kolonií přesyceny konzumem a sdílejí nové hodnoty. V této době se začaly objevovat myšlenky nerůstu a potřeby jiného ekonomického vývoje a zrodilo se ekologické hnutí. To nakonec získalo politický vliv a dosáhlo úrovně současné účasti Strany zelených v německé a rakouské vládě (za cenu opuštění svých radikálnějších postojů). Právě v důsledku prohlubujících se kri-

zí však „společnostem přebytku“ v současnosti hrozí šokující a dávno zapomenutý nedostatek základních životních potřeb, jako jsou energie a potraviny. Otázkou zůstává, zda postsocialistické země budou díky svým zkušenostem s transformací a nedostatkem lépe připraveny čelit nadcházejícím změnám. Nebo frustrace vyplývající ze zklamaných očekávání a nedostatku důvěry v politický systém způsobí jeho rozpad? Nelze rozumně očekávat, že sociální otázky budou v blízké budoucnosti pro většinu lidí ustupovat do pozadí. Zásadní význam má informovat o tom, jak může nadcházející transformace zlepšit současnou sociální situaci.

Ve skutečnosti představuje nerůst a zásadní sociálně-ekonomická transformace ještě radikálnější změnu než předchozí dvě transformace. Kapitalismus a socialismus se vyvíjely v kontextu průmyslové civilizace, která věřila v možnost těžit přírodní zdroje „zadarmo“ navždy. Spoléhaly na neomezený růst znalostí, technologií a prosperity.

Radikální změna nemusí nutně znamenat úplnou negaci toho, co jí předcházelo. Technologie nás nespasí, ale lze je využívat spravedlivěji, udržitelněji a odpovědněji. Zásadní je stavět na pozitivních zkušenostech z minulosti a existujících alternativách a rozvíjet je žádoucím směrem. Příklady dobré praxe jsou pro učení

zásadní. Je třeba poukázat na to, že případná omezení v jednom aspektu (materiální spotřeba) lze kompenzovat v jiných oblastech (sociální zabezpečení, inkluzivní rozhodování atd.).

Podstatný je také jazyk, který používáme (viz také Na jazyku záleží, s. 32). Nerůst není nejlepší termín, protože je negativní a nevyjadřuje pozitivní vizi nové společnosti. Termín sociálně-ekologická transformace je příliš abstraktní a může evokovat nepříliš úspěšnou transformaci ze socialismu na kapitalismus. Slova jako socialismus nebo komunismus mohou také odrazovat kvůli svým historickým konotacím. Tyto termíny jsou užitečné pro teoretické diskuse, ale pro vzdělávací a organizační účely bychom měli popsat naše požadované změny a způsob, jakým jich chceme dosáhnout.

Musíme oslovit a zapojit co nejširší spektrum lidí z různých sociálních skupin. Vzhledem k povaze společenských procesů není možné vytyčit pouze jednu správnou cestu ke změně. Musíme prosazovat změnu a pokoušet se o ni na různých úrovních – od osobní po globální –, aniž bychom věděli, co bude fungovat. Tam, kde je to možné, je nejlepší vycházet z tradic a existujících vzorců chování, jako je samozásobitelské hospodářství a potravinová soběstačnost, družstva nebo sousedská výpomoc. Musíme také pracovat s příklady alternativ, a to nejen ze Západu, ale také z globálního Jihu.

- GAGYI, Agnes (2019). *Solidarity Economy and the Commons in Central and Eastern Europe*. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/SEC>

V současné době i v postsocialistických zemích existuje mnoho iniciativ a projektů, které zkoumají alternativní modely soužití a ekonomiky, a po celém světě jich je nespo-

čet. Zásadní otázkou zůstává, zda a jak tyto myšlenkové proudy mohou vytvořit mohutnou záplavu civilizačních změn. Abychom toho dosáhli, musíme vytvářet spolky a sítě a vyvíjet politický tlak, protože bez podstatných změn v místní, národní a mezinárodní politice nebudeme úspěšní. Pro začátek můžeme pracovat na rozvoji stávajících progresivních politik, jako např:

- progresivní zdanění a zrušení daňových rájů,
- ekologické daně a cla,
- rozvoj veřejných statků (veřejné školství, zdravotnictví a sociální péče, doprava, informace, infrastruktura, vodní zdroje...) a obrana proti privatizaci,
- podpora místní, komunální sociální a solidární ekonomiky (daňové úlevy, nekomerční půjčky, legalizace místních měn a bezhotovostní směna),
- podpora účasti veřejnosti,
- zákaz spekulativního obchodu s komoditami a finančními deriváty,
- důsledné uplatňování a kontrola ekologických norem, pracovních a společenských předpisů ze strany podniků,
- zlepšení vzdělávacích systémů směrem k lepšímu pochopení sociálně-ekologické transformace...

Úzký přehled témat, pramenů a inspirativních příkladů

Hospodářská demokracie a družstva

MAYO, Ed (2017). *A short history of co-operation and mutuality*. Co-operatives UK.

Dostupné z: <https://kurzelinks.de/COOP>

Mondragon Corporation:

<https://kurzelinks.de/MOC>

Vlastnictví akcií zaměstnanci

European Federation of Employee Share Ownership:

<http://www.efesonline.org/>

<https://kurzelinks.de/TEE>

Sociálně solidární ekonomika

JOHANISOVÁ, Nadia a FRAŇKOVÁ, Eva (2017). *Eco-Social Enterprises*. Routledge.

RIPESS, Mezinárodní síť pro podporu sociální solidární ekonomiky:

<https://ripess.eu/en/>

Web se zdroji o sociální solidární ekonomice: <https://kurzelinks.de/SSE>

Ekonomika péče

International labor organization: <https://kurzelinks.de/ILO>

FRASER, Nancy (2016). *Contradictions of Capital and Care*. New Left Review. Dostupné z:

<https://kurzelinks.de/CapitalCare>

HAUG, Frigga (2008). *Die Vier-in-einem-Perspektive. Politik von Frauen für eine neue Linke*. Argument.

Fair Trade

World Fair Trade Organisation:

<https://wfto.com/>

Fair Trade International:

<https://www.fairtrade.net/>

Univerzální základní příjem

https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_basic_income

Alternativní financování

BOLLIER, David a CONATY, Pat (2015). *Democratic money and capital for the commons: Strategies for Transforming Neoliberal Finance Through Commons-Based Alternative*.

<https://kurzelinks.de/Commons>

Participativní rozpočtování:

<https://www.participatorybudgeting.org/>

Komunitou podporované zemědělství:

<https://kurzelinks.de/CSAgri>

Lokální ekonomiky a nové technologie

Programme Autoproduction et Développement Social:

<http://www.padesautoproduction.net/>

HÖFNER, Anja a FRICK, Vivian (2019) *Was Bits und Bäume verbindet. Digitalisierung nachhaltig gestalten*: <https://kurzelinks.de/bitsbaeume>

FAB City: <https://fab.city/>

Občanská shromáždění a občanská média

<https://citizensassemblies.org/>

<https://thecitizensmedia.com/>

Veřejné služby

<https://futureispublic.org/global-manifesto/>

Humanistické modely ekonomiky

International Network for a Human Economy: <https://inheasia.org/>

ALBERT, Michael (2012). *Partekon. Život po kapitalismu*. Mezera. V angličtině dostupné z: <https://kurzelinks.de/lifeaftercapitalism>

Wellbeing economy: <https://weall.org/>

Buen Vivir: <https://kurzelinks.de/buenvivir>

Vztah mezi člověkem a přírodou a úloha holistického přístupu ve vzdělávání

Rozhovor Maroše Prčiny s Ľubošem Slovákem

MP Mohl bys nám krátce představit perspektivy vztahu člověka a přírody? Je lidstvo stále součástí přírody, i když nás mnozí lidé považují za přírodě nadřazené? Je dichotomie mezi člověkem a přírodou jen umělý a zastaralý konstrukt?

LS Jak správně podotýkáš, nikdy jsme nebyli od zbytku přírody skutečně odděleni v žádném zásadním ohledu. Většina lidských společností v historii si toho byla vědoma. My v takzvané západní civilizaci jsme se dlouho snažili sami sebe přesvědčit o opaku. Nicméně přinejmenším od Darwina jsme znovu objevili, že jsme součástí rozsáhlého evolučního příbuzenství.

Bezpochyby máme některé poměrně jedinečné vlastnosti a schopnosti, jako je schopnost abstraktního myšlení nebo mimořádné dovednosti ve výrobě a používání nástrojů, ale ty mají takový význam pouze z našeho vlastního úhlu pohledu. Orel by je nepovažoval za tak působivé a mohl by se zase pohrdavě vyjadřovat o našem horším zrakovém smyslu. Jsem přesvědčen, že lidská nadřazenost je pouze šovinistická domněnka pramenící ze silně předpojatého pohledu na svět.

Takže ano, striktní dichotomie mezi člověkem a přírodou je velmi zavádějící a vlastně i nebezpečná. Zásadními problémy, které tuto dichotomii téměř vždy provázejí, jsou předpoklad zásadního rozdílu a stavění člověka a zbytku přírody do protikladu. Nejde totiž jen o koncepty, ale také o jejich důsledky. Tento předpojatý světonázor uplatňujeme v každodenním životě, ve veškerém fungování naší civilizace. Dalo by se říci, že ačkoli lidé nejsou od přírody v zásadě odděleni,

vyčleňujeme se systematicky tím, že jednáme v souladu s tímto světonázorem. Dlouho jsme chápali přírodu jako protivníka, kterého si musíme podmanit, nebo jako pustinu, kterou bychom měli svou pílí přetvořit. Na těchto přesvědčeních jsme vybudovali svou civilizaci. Cena za tento takzvaný „pokrok“ však byla a stále je obrovská, i když ji často nevidíme, protože ji ve zdánlivém tichu platí ostatní myriády bytostí, s nimiž sdílíme tento svět. Mlčky, protože jsme se buď stali hluchými k jejich hlasům, nebo jsme je aktivně umlčeli. A dokonce i nyní, kdy se sami musíme vypořádat s dlouho odkládanými důsledky, většina toho, co nás napadá, jsou „technická“ řešení, ať už jde o technologie, ekonomiku nebo společnost. Jsem však přesvědčen, že bez řešení našeho základního odcizení od zbytku více než lidského světa budeme pouze utišovat náš pocit rostoucího znepokojení a odkládat nejhorší dopady na nás samotné, zatímco budeme pokračovat v devastaci života kolem nás a budeme vše ještě více zamlžovat.

MP Odkud se vzalo odloučení člověka od přírody? A jaké jsou vyhlídky na vývoj tohoto vztahu?

LS To je nesmírně složitá otázka. Moje odpověď bude proto zjednodušující a povrchní. Ber ji spíše jako pouhé naznačení témat, o kterých se už diskutovalo na tisících stranách.

Domnívám se, že samotné rozdělení se v průběhu času vyvíjelo a nejrůznější faktory tento vývoj posouvaly různými směry. Ty, které zmíním, považuji za obzvlášť důležité pro rozvoj a utvrzování našeho současného odcizení.

Jedny z nejhlubších kořenů lze nalézt ve vývoji prvních měst, jejichž zdi oddělovaly lidi nejen od ostatních lidí, ale i od zbytku přírody. Ve městech se také vyvinul zcela nový a odlišný životní styl. Dalším důležitým

faktorem byl vznik abrahámovských náboženství, která na lidi pohlížela buď jako na správce, nebo dokonce jako na vládce zbytku tvorstva. Ještě větší důsledek mělo staletí trvající systematické potírání, či spíše vyhlazování jiných vír a světonázorů, většinou animistických, křesťanstvím. V rámci nenáboženského myšlení západní filosofie, která má své kořeny ve starověkém Řecku, ustanovila mysl jako něco, co je nejen výlučně lidské, ale také jedinečně vhodné k poznání pravé podstaty věcí. Tento důraz na racionální intelekt postupem času sílil a dnes je racionalismus v podstatě považován za normu každého myšlení. Dalším aspektem je rozdělení světa na materiální a nemateriální/duchovní (z něhož je odvozen dualismus přírody a kultury), které bylo utvrzeno Descartem a poté zakotveno v základech moderního poznání. Dalším faktorem je specifické západní spojení vědy a techniky, které umožnilo ohromně rychlý technologický rozvoj posledních staletí a které stále více prohlubuje „praktickou“ propast mezi naším technologizovaným životem a zbytkem přírody. A technokratické systémy, jak kapitalistické, tak socialistické, pro změnu normalizovaly postoje, které na vše (lidské i nelidské) pohlížejí pouze z hlediska jeho užitné hodnoty, tj. jako na prostředek k dosažení našich cílů.

A k tvé druhé otázce: soudě podle posledních dvou tisíciletí a podle toho, jak se naše odloučení a odcizení od zbytku přírody stále prohlubuje, dnes hlavně díky upevňování technokracie a neoliberálního kapitalismu, bychom asi neviděli mnoho vyhlídek na výraznou změnu. Na druhou stranu, vezme-li v úvahu kontext celých dějin lidstva, je náš současný pohled na svět vlastně spíše výjimkou než pravidlem. Většina lidí měla v průběhu dějin zcela odlišné vztahy ke zbytku světa. A mnohé z těchto jiných kultur byly mnohem udržitelnější než ta naše. Nejspíš doufám, že odhodíme své arogantní a krátkozraké přesvědčení, že víme všechno nejlépe, a poučíme se od těchto jiných

kultur, nebo alespoň z toho mála, co jsme si ještě nepodmanili nebo nevymazali. Měli bychom si dávat pozor, abychom si tupě nepřivlastňovali nebo mechanicky nekopírovali jiné tradice, jak se to často děje v naší kultuře, ale určitě se můžeme učit a nacházet inspiraci. Musíme najít vlastní cestu zpět k více než lidskému společenství života.

Jak překonat odcizení

MP Proč je podle tebe důležité přemýšlet a učit se o vztahu mezi člověkem a přírodou?

LS Ačkoli je myšlení nepochybně důležité, nemůžeme se jednoduše naučit o nějakém „správném“ vztahu člověka ke zbytku přírody. Použil jsi slovo „vztah“, což je přesně to, o čem se musí jednat. Ale vztah se nedá naučit, musí se žít. Jak jsem již řekl, většinu ostatních bytostí (a vlastně i sebe) jsme zredukovali na status zdrojů. I když jdeme na túru do hor, vnímáme svět kolem sebe většinou jako zázemí a zdroj – nabízí nám příjemné vyhlídky, čerstvý vzduch, uklidňuje nás nebo nás může pobavit nějaké náhle se objevivší divoké zvíře. Říkáme, že máme rádi přírodu nebo ji dokonce milujeme, ale většinou tím myslíme, že jsme rádi v přírodě. Milovat někoho je mnohem hlubší, choulostivější a složitější věc. Vyžaduje osobní poznání, pozornost, úctu a péči. Vyžaduje čas a úsilí. Vztah je neustále se vyvíjející proces, a když se mu nevěnuje péče, vytrácí se. To můžeme snadno pozorovat ve vztazích s jinými lidskými bytostmi. Stejně je to i ve vztazích s jakýmkoliv a se všemi našimi nečlověčími příbuznými.

Myslím, že musíme obnovit narušené vztahy s našimi nečlověčími bližními a se zemí celkově. Toho lze dosáhnout pouze na konkrétních místech a s konkrétními bytostmi. Jinými slovy, musíme se znovu stát domorodci.

MP Jak by sis představoval proces posílení holistického přístupu ke vztahu člověka

a přírody ve vzdělávacím procesu směřujícímu k sociálně-ekologické transformaci?

LS Myslím si, že nejdůležitější pro skutečnou proměnu naší společnosti vedoucí k jejímu náležitě ekologickému charakteru je vyvinout nové způsoby ohleduplnosti ke všem bytostem, ať už lidským, nebo nelidským. Abychom toho dosáhli, musíme překonat naše konceptuální i praktické vyčlenění ze zbytku světa, který je víc než lidský. Tyto dva rozměry jsou spolu provázané a vzájemně se posilují, takže nestačí pracovat pouze na konceptuální rovině (jak se o to již po desetiletí pokouší mnozí filosofové), aniž bychom změnili své postoje, chování, ekonomiku a vztahy k ostatním, a nestačí ani zaměřit se výhradně na praktický rozměr (např. přestěhovat se na venkov a žít jednoduše, ale beze změny našeho myšlení a jazyka). Navíc si musíme uvědomit, že v obou těchto rovinách sahá naše odcizení velmi hluboko a je zakořeněno téměř ve všech aspektech našeho života. Spletité sítě skrytých důsledků každé naší volby v oblasti spotřeby jsou jedním z mnoha projevů tohoto odcizení.

Proto se praktičtěji domnívám, že skutečně transformační vzdělávání by mělo pracovat synergicky se třemi oblastmi: zkušeností/praxí, myšlením a činností. A to musí být co nejvíce zakořeněno na nějakém konkrétním místě, ideálně na místě, k němuž by si studenti mohli vytvořit vztah.

V oblasti zkušenosti potřebujeme pěstovat nové způsoby pro navazování vztahů s tímto světem, který není jen o lidech, a to jak v obecnější rovině – jak o něm (nebo spíše k němu, jak navrhuje David Abram) mluvíme, jak se do něj prakticky zapojujeme, ale především – rozvíjením smysluplných osobních vztahů s ostatními bytostmi na Zemi. Abychom toho dosáhli, musíme také znovu objevit a kultivovat svou otevřenost a vnímavost vůči tomu víc než jen lidskému. To také znamená oživit naše smysly a zacelit trhlinu mezi naší myslí a našimi

zvířecími, smyslovými těly, trhlinu, která je jen vnitřní obdobou našeho vnějšího odloučení od zbytku přírody.

Zadruhé je třeba pěstovat hluboké kritické myšlení, které neustále zpochybňuje naše předpoklady, koncepty a jazyk, a také rozvíjet a osvojit si nové koncepty a jazyk.

A konečně, to vše se nemůže omezovat pouze na náš osobní život, musí se to realizovat v rámci lidského i nečlověčího společenstva. Musí to být doplněno výchovou k aktivní roli ve společnosti, aby se osobní proměna stala také proměnou společenskou. Znamená to například také být schopen a ochoten zastat se druhých, kteří trpí útlakem a vykořisťováním ze strany naší společnosti. Jedná se o gesto péče a úcty, aktivní, praktický způsob realizace vazeb a vztahů.

Tyto tři roviny se prolínají v rámci hluboké ekologie, jak ji pojímá a praktikuje Arne Naess a další, takže bychom tuto teorii mohli použít jako určitý rámec pro naši vzdělávací praxi.

Přebudování vztahů

MP Můžeš popsat překážky, které by mohly nastat při snaze překonat odcizení člověka a přírody prostřednictvím vzdělávání?

LS No, bohužel jich je spousta. Za prvé, to, co jsem dosud popisoval, je pravděpodobně příliš rozsáhlý a složitý úkol pro většinu

neformálních vzdělávacích programů a kurzů. Myslím, že se to dá rozdělit do menších kroků. Považuji však také za velmi důležité, abychom jako pedagogové měli na paměti ucelený záměr, i když se soustředíme jen na některé dílčí cíle. Je opravdu důležité, abychom to všechno sami od sebe rozvíjeli. Nemůžeme jen tak „vyučovat“ něco, co jsme se sami „naučili“, jak tomu často bývá u běžných znalostí. Měli bychom se snažit sami zkoumat odcizení a způsoby, jak znovu navázat vztah k více než lidskému světu, nejlépe v každodenním životě. To může být samo o sobě velkou překážkou. Příliš velký úkol nejen pro studenty, ale i pro nás. Co však může pomoci, je vnímat to jako proces, do kterého můžeme studenty přizvat. Abychom po této cestě kráčeli společně. V tomto smyslu to může být o něco jednodušší než se nejprve naučit vše, co je třeba vyučovat, jako tomu je ve formálním vzdělávání. Stačí, když budeme dobrými společníky v tomto transformačním procesu. Koneckonců jsme v téhle šlamastice všichni společně.

Jedna překážka mi však leží na srdci často a tíživě. Dnes je naše odcizení od zbytku přírody tak všudypřítomné. Posilují ji technologie, které nás provázejí doslova každou minutu našeho života. Jsme sváděni a nasyceni koloběhem spotřeby, který spočívá v uspokojování potřeb. Nejenže je pak těžké se z něj vymanit, ale většina lidí vůbec necítí potřebu tak učinit, protože jsou plně spokojeni se svým způsobem života. (Tento stav je navíc umocňován a podporován politicko-ekonomickým systémem, v němž jsme pevně zakotveni, takže i když chceme žít jinak, často toho prakticky nejsme schopni, ale to patří k úplně jiné otázce). A přestože jsem na jedné straně přesvědčen, že toto odcizení škodí nám všem, a to nejen prakticky, ale i fyzicky, duševně a duchovně, zároveň o tom musím někdy pochybovat a cítím, že by bylo příliš troufalé si to myslet. Neměli bychom nikomu

nic vnucovat, i když máme pocit, že by to mohlo být správné. Co asi můžeme udělat, je zkoumat náš zdánlivý pocit uspokojení a poskytovat příležitosti k zážitkům, které by mohly rezonovat s něčím hlubokým, ale lidmi zapomenutým. Možná budou rezonovat a něco rozproudí. A pokud ne, no..., nevdá.

MP Jaké další kroky bys doporučil k vybudování lepšího a stabilnějšího spojení s přírodou?

LS Tyto změny a postupy, které jsem popsal, se musí stát novou osobní a společenskou normou, aby se změnil náš život i společnost. Musíme je učinit součástí našeho každodenního života, abychom se postupně naučili žít jinak. To vyžaduje hodně času. I jediný dobrý hluboký vztah vyžaduje spoustu času a úsilí, a my potřebujeme proměnit všechny naše vztahy a rozvíjet nové. Musíme také změnit způsob, jakým vnímáme svět. To není snadný úkol, ale je velmi obohacující a blahodárny. Nejen zbytek přírody trpí důsledky našeho odcizení. Trpíme jimi i my, i když si to možná vědomě nepřipouštíme. Obnovit naše spojení s více než lidským světem znamená rozvíjet s ním skutečně vzájemné vztahy. Protože zbytek přírody nám nepřetržitě nabízí přehršel darů a my bychom si to měli uvědomovat a vyjadřovat vděčnost. Taková vzájemnost je nesmírně výživná a ozdravná, a to jak na osobní, tak na společenské úrovni.

Podněcujte zájem a touhu

MP Máš nějakou další radu pro lidi pracující v oblasti (neformálního) vzdělávání? Jak by mohli přistupovat ke studentům?

LS Zkušenost s takovým vzděláním bude pravděpodobně jen malou částí života každého člověka. Doprovodná proměna však musí nakonec postihnout celý náš život. Nejdůležitější je tedy asi snažit se v účastnících vzdělávání vyvolat touhu, motivaci a způsobilost přijmout věci, které se naučili a zažili, do svého každodenního života tak, aby v transformační práci sami dál pokračovali. Za tímto účelem bychom v nich mohli podnítit pocit zájmu (abychom podpořili motivaci), vytvořit příležitost k transformačním zážitkům (abychom podnítili touhu) a to vše v rovnocenném, respektujícím a demokratickém prostředí (abychom vypěstovali pocit vlastní schopnosti).

MP Doporučil bys nějakou literaturu (články, knihy, příručky, vlogy atd.), která by mohla být užitečná pro školitele a lektory v této oblasti vztahu lidstva a přírody?

Pro praxi

- Knihy a online přednášky Davida Abrama (nebo ještě lépe navštivte jeho seminář).
- Joana Macyho **The Work That Reconnects**: knihy **The Active Hope** (s Chrisem Johnstonem, 2014), **Coming Back to Life** (s Molly Young Brownovou, 2011).
- Young, J.; Haas, E.; McGown, E. (2008): *Coyote's Guide to Connecting with Nature (Kojotův průvodce propojení s přírodou)*. OWLink Media, Shelton, Washington.

K rozjímání

- Díla Arne Naesse, Davida Abrama, Andrease Webera, Freyi Matthewsové, Stephana Hardinga, Robin Wall Kimmererové, Billa Devalla, George Sessionse.

Pro akce

- Projekt ULEX (<https://ulexproject.org/>)
- Příručky a brožury pro sebeorganizaci, které často vydávají různé aktivistické kolektivy (např. v České republice jedno dobré dílo zaměřené na klimatickou spravedlnost vydaly Limity jsme my: <https://kurzelinks.de/limity>)
- Přístup divoké pedagogiky ke vzdělávání (<https://wildpedagogies.com/>)
- Časopisy a magazíny: Časopis Emergence (a jeho podcast), The Trumpeter, časopis Orion.

Několik myšlenek o lidské povaze a soužití

Jiří Silný

Je zřejmé, že dominantní forma lidské civilizace (tj. západní model) se dostává za samé hranice možností planety a ničí podmínky pro život v důsledku nespravedlnosti a nerovnosti. Důležitou otázkou je, zda jsme jako lidé schopni žít společně, aniž bychom zničili své životní prostředí a sami sebe. Zda je naše povaha slučitelná s udržitelným modelem obývání planety Země, nebo zda (jak se někteří domnívají) jsme jako druh omylem přírody, který je odsouzen k zániku.

Pokud se podíváme do minulosti, můžeme najít příklady velmi odlišných způsobů, jimiž se lidská společenství organizovala. Zdá se, že tato flexibilita a přizpůsobivost je jedním z důležitých prvků mimořádně úspěšného rozvoje lidstva. V této velké rozmanitosti můžeme najít kultury založené na spolupráci a sdílení i jiné, které jsou vysoce soutěživé a agresivní. Někteří kulturní antropologové a historici dokládají, že „humánnější“, „přátelštější“ a „kooperativnější“ způsoby soužití jsou v dlouhé historii lidstva běžnější a udržitelnější.

- FROMM, Erich (1973). *The Anatomy of human destructiveness*. Open Road Media.
- GRAEBER, David a WENGROW, David (2021). *The Dawn of Everything. A New History of Humanity*. Penguin.
- BREGMAN, Rutger (2019). *Human-kind. A Hopeful History*. Bloomsbury.

Objevuje se proud nových přístupů k pochopení vzestupu lidstva, a dokonce i k fungování přírody způsobem, který se zdá být kooperativnější a symbiotičtější než mylná in-

terpretace Darwinovy evoluční teorie jako boje o přežití. Peter Wohlleben se proslavil psaním o vzájemné pomoci, kterou si poskytují stromy. Neurobiologie objevila v našem mozku „zrcadlové neurony“, které pomáhají při empatii, učení a spolupráci. Antropolog Christopher Boehm zkoumá kooperativní chování mezi primáty a odhaluje původ morálního chování. Sociolog Hartmut Rosa kritizuje zrychlování moderního života, navrhuje zpomalení, podporuje nerůst, hovoří o rezonanci mezi lidmi a mezi lidmi a přírodou. Švýcarský sociolog populární v německy mluvících zemích Harald Welzer se domnívá, že bychom se měli naučit zastavit a přemýšlet o tom, jak rozvíjet utopii.

- WOHLLEBEN, Peter (2016). *Tajný život stromů*. Kazda.
- BAUER, Joachim (2016). *Proč cítím to, co ty. Intuitivní komunikace a tajemství zrcadlových neuronů*. Grada Publishing.
- BOEHM, Christopher (2020). *Hierarchie v pralesích. Evoluce rovnostářského chování*. Academia.
- BOEHM, Christopher (2012). *Moral Origins: The Evolution of Altruism, Virtue, and Shame*. Basic Books.
- ROSA, Hartmut (2019). *Resonance: a sociology on our relationship to the world*. Irish Journal of Sociology.
- WELZER, Harald (2021). *Nachruf auf mich selbst*. S.Fischer Verlage.
- WELZER, Harald (2019). *Alles könnte anders sein. Eine Gesellschaftsutopie für freie Menschen*. S.Fischer Verlage.

Jiné zkoumají tradiční způsoby soužití, které v kulturách globálního Jihu stále existují nebo jsou alespoň pamatovány. Známý je koncept ‚ubuntu‘ jihoafrického původu, který znamená ‚já jsem, protože my jsme, my jsme, protože ty jsi‘ – zobrazuje dialektiku jednotlivce a komunity. Komunita může být uzdravena, i když se její člen dopustí trestné-

ho činu. Na tomto základě byly po skončení apartheidu (a podobně ve Rwandě po genocidě) zřízeny komise pravdy a usmíření. Dalším zajímavým příkladem je filozofie ‚orang basudara‘, která se vyvinula v souostroví Maluku, kde na více než tisíce ostrovech žilo asi 50 etnických skupin hovořících 100 jazyky, které dokázaly v míru koexistovat. První národy Abya Yala (to, čemu říkáme Amerika) vyvinuly umění dobrého života (buen vivir) – péče o vztahy v komunitě a o udržitelný život s dary Matky Země (Pachamama). To v žádném případě neznamená, že tradiční kultury žily po celou dobu společně v míru a udržitelnosti, ale svědčí to o tom, že je možné rozvíjet takové způsoby života, které zajišťují dlouhodobou stabilitu.

- Oikotree Movement (2016). Life-Enhancing Learning Together (Zvláště příspěvky autorů Wahu Kaare, Rogate Mshana, Carla Natan). Dostupné z: <https://oikotree.net/resources-publication/>

V evropské tradici máme starý koncept občin, o kterém mnozí znovu diskutují a který si zasluží další zkoumání, ale já se zde zaměřím na méně obvyklou myšlenku konviviality (družnosti).

Francouzský filozof a kuchař Jean Anthelme Brillat-Savarin psal o ‚la convivialité‘ ve své slavné knize ‚Fysiologie chuti‘ (Physiologie du gout), vydané v roce 1825. Konvivialita je pro něj způsob společného stravování a soužití a sdílení dobrých věcí života v duchu přátelství a laskavosti. Můžeme zde vycítit rysy francouzské kultury, ale společenství založené na společném jídle má v rámci lidského vývoje hluboký a starý význam. Používáním ohně k tepelné úpravě jídla vzniklo nové společenské chování a struktura: lovci a sběrači nejedli jídlo tam, kde ho našli, ale přinášeli ho na společné ohniště – a vytvořili si pravidla pro sdílení.

V roce 1973 napsal Ivan Illich, rakouský teolog a sociální kritik, který prožil většinu svého života na americkém kontinentu, krátkou, ale velmi vlivnou knihu o konvivialitě, družnosti, jako společenském konceptu, který představuje alternativu ke kapitalistické průmyslové společnosti. Byl přitom ovlivněn marxismem, katolickým sociálním učením, teologií osvobození a životní zkušeností chudých v Latinské Americe. Illich zastával názor, že průmyslová civilizace a ekonomické vykořisťování vede k dehumanizaci a poškozují vztahy mezi lidmi a k přírodě. Byl velmi kritický k moderním institucím, jako je školství nebo zdravotnický systém, a také k přílišné moci ‚odborníků‘. Konvivialita naproti tomu znamená vzdát se ‚průmyslové produktivity‘ a orientovat společnost na cíle dobrého společného života s využitím znalostí a schopností každého jejího člena. Muži a ženy se nesmí stát služebníky nástrojů, systému, nesmíme se stát objekty. Nástroji pro soužití jsou veškeré nástroje, instituce, způsoby organizace, které se používají ‚v souladu se životem‘.

Illich byl v kontaktu s osobnostmi jako Paolo Freire a André Gorz, který jako první vědec hovořil o nerůstu, a i dnes se o Illichových myšlenkách diskutuje nejen v hnutí za nerůst. V roce 2013 vydala skupina převážně francouzských intelektuálů v čele s filozofem Alainem Caillé ‚Konvivialistický manifest. Deklaraci vzájemné závislosti‘, po níž následoval ‚Druhý konvivialistický manifest. Na cestě k postneoliberálnímu světu‘. Výchozím

bodem konvivialismu je skutečnost, že lidé jsou společenské bytosti a žijí na planetě s omezenými zdroji. Konvivialismus vychází z různých náboženských, filozofických a politických tradic a rozvíjí ideologii společného lidství, důstojnosti každého jednotlivce, solidarity a nenásilného řešení konfliktů.

- ILLICH, Ivan (1973). *Tools for Conviviality*. Harper & Row.
- ILLICH, Ivan (2013). *Convivialist Manifesto. A declaration of interdependence*. Centre for Global Cooperation Research.
- Convivialist International (2020). *The Second Convivialist Manifesto: Towards a Post-Neoliberal World*.

V 70. letech 20. století někteří lidé začali jasně rozpoznávat nebezpečí pro přežití lidstva. Od té doby se situace stala mnohem vážnější, ale odpovědní a mocní, kteří řídí státy a velké instituce, stále nejednají odpovídajícím způsobem, aby zabránili nejhoršímu. Proto vznikají radikální hnutí jako Fridays for Future nebo Extinction Rebellion a situaci analyzuje stále více radikálních myslitelů.

Někteří hovoří o „nevyhnutelném blízkém vyhynutí lidstva“ (Inevitable Near-Term Human Extinction, INTHE) jako o faktu. Někteří považují kolaps naší současné civilizace za nevyhnutelný, ale domnívají se, že stále existuje způsob, jak přežít, například „hluboká adaptace“, kterou formuloval britský ekolog Jem Bendell. Bendell se domnívá, že odolnost

- BENDELL Jem (2018). *Deep adaptation*. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/deepadaptation>

nebude stačit a že se budeme muset vzdát mnoha činností a koncepcí, zatímco některé zapomenuté dovednosti a způsoby života si budeme muset znovu osvojit. Podle jeho názoru se budeme muset s novou situací smířit, aniž bychom propadali panice, a přijmout fakt, že nevíme, jestli můžeme obstát.

Další zajímavý myslitel, Ital Ugo Bardi, přírodovědec a člen Římského klubu, pracuje s konceptem „senekovského útesu“, což znamená, že růst je pomalý, ale kolaps rychlý – jako v případě tzv. „bodů zvratu“. Přitom však veškerý vývoj chápe jako sérii kolapsů a nových začátků a hledá způsoby, jak se poučit, aby se neopakovaly stejné chyby.

- BARDI, Ugo (2019). *Before the Collapse. A Guide to the Other Side of Growth*. Springer.

Jak se bavit bez peněz

Wojtek Mejor

Po mnoha letech práce se skupinami, které se soustředily na práci s koncepty, diskusi, brainstorming a psaní na flipcharty, jsem začal nesměle přesouvat svou pozornost ven z uzavřeného prostoru semináře. Tím nechci říct, že jsem opustil všechny své dříve používané nástroje, ale spíše jsem zjistil, že vykročení z rušného hájemství slov a lidských interakcí mi může poskytnout nový úhel pohledu a širší obraz o tématu, ať už se jedná o cokoli.

Pohyb, vůně a dotek vyvolávají vzpomínky spojené s tělem, které se tak snadno nevybaví během rozhovoru. Vzpomínky jsou uloženy v různých částech mozku a vytváření rozmanitých multisenzorických zážitků může tyto vzpomínky vyvolat, transformovat a ověřit na základě nových zkušeností. Proto se snažím, kdykoli mohu, vzít účastníky ven a pomoci jim zažít svět mimo sféru lidských vztahů. Ne proto, aby těmto vztahům a propletencům unikli, ale spíše proto, aby se znovu spojili s ekosystémy, do nichž jsme začleněni.

To je obzvláště důležité v době, kdy rychlý technologický vývoj vytváří nástroje, které upoutávají naši pozornost a nutí nás soustředit se spíše na obrazovky než na smyslové zážitky. Výsledné sociální zrychlení je často škodlivé pro naše zdraví a celkovou pohodu.

Zde uvádím výběr myšlenek a nápadů, které mě navigují, když se snažím účastníky zasvětit do otevřeného procesu objevování a reflexe. Pro účely psaní mi přišlo nejjednodušší rozdělit je do malých oddílů, ale můžete je použít v jakékoli kombinaci, která vyhovuje vašemu kontextu.

Vyladění

Prvním krokem před zahájením jakékoliv smyslové aktivity v interiéru nebo exteriéru je vyladění jediného přímého nástroje, který máte k dispozici pro vnímání světa – vašeho těla. Začněte tím, že se zaměříte na svůj dech, zvuky kolem sebe a pocity uvnitř i vně těla. Až si uvědomíte svůj vlastní duševní a tělesný stav, teprve pak můžete začít přijímat a zpracovávat podněty z vnějšího světa s hlubší pozorností.

Velmi užitečná mohou být jednoduchá cvičení vypůjčená z principů mindfulness, meditace a somatické práce s tělem, která vám pomohou lépe vnímat detaily a posílí vaše vnímání nesčetných nuancí a zázraků vašeho okolí.

Na rychlosti záleží

Pokud se vydáte na kole po úzké, klikaté cestě vysokou rychlostí, může se vám stát, že zažijete takzvané „tunelové vidění“ – abyste udrželi krok s danou výzvou, musí váš mozek přísně vybírat informace k analýze, takže přestane věnovat pozornost detailům a soustředíte se pouze na malý prostor před vámi, jen tak, abyste stihli zareagovat na další zatáčku a překážku. Čím vyšší je rychlost, tím víc se musíte soustředit a tím menší je oblast, kterou můžete pojmout.

A naopak, čím pomaleji půjdete, tím více detailů a různých vrstev ve svém okolí můžete ocenit. V mnoha případech je vlastně nejlepší, když zůstanete stát na místě nebo si sednete na pařez a vyčkáte. Ujišťuji vás, že dříve či později si všimnete něčeho, co byste v pohybu nemohli pozorovat. Střídání rychlosti je skvělým prostředkem, jak si uvědomit nuance ve vnímání a různé složky krajiny – geologické útvary, rostliny, ptáky, hmyz. K pozorování proměn krajiny možná budete potřebovat kolo, ale k pozorování malého brouka se budete muset skrčit k zemi.

Ztratit se

Uznávaný cestovatel a přírodní navigátor Tristan Gooley, přestože prozkoumal nejoblehlejší části světa a sám přeplul Atlantik lodí i letadlem, tvrdí, že si stále více začal uvědomovat jednu důležitou věc, která mu v jeho ambiciózních snahách chyběla. „Z cest se vytratila část zázračna. Už jsem nezažíval tu fascinaci, kterou jsem zažíval jako dítě.“ Snažil se tuto ztracenou jednoduchost znovu objevit. „Rozhodl jsem se, že se pokusím zdolat několik mil anglického venkova, jenže s tím, že tentokrát jsem nechal všechnu výbavu doma. Žádné obrazovky ani ciferníky, žádná mapa, žádný kompas, žádná GPS, prostě jsem se řídil přírodou. A najednou to bylo zpátky, ten pocit úžasu!“

Tento krátký příběh mi znázorňuje kvalitu, kterou hledám, když se snažím vtáhnout lidi do jejich okolí. Jde o objevování pocitu dobrodružství při jakékoliv činnosti, které se jen můžete věnovat. O vystoupení z komfortní zóny a otevření se nepříjemné možnosti ztracení se. Jak říká uznávaná autorka Rebecca Solnitová, když se ztratíte, „svět se stal větším než vaše znalosti o něm“. A právě tehdy se před vámi otevře okno a vy získáte šanci dozvědět se něco nového a zažít věci, o kterých jste dosud neměli tušení. To nutně neznamená, že musíte cestovat do neznámých oblastí země – to by bylo příliš jednoduché. Místo toho můžete přijmout výzvu a pokusit se hledat tento pocit a kvalitu na vlastním dvorku nebo na malém opuštěném pozemku v ulici.

Divočina

Zvláštní hodnotu shledávám v objevování divokých, neudržovaných míst, kde mohou být svědkem autonomních přírodních procesů, které nejsou přímo ovlivněny lidskou činností. Místa, kde se projevuje přirozená sukcese, i když jen v počátečních fázích. Pod-

statné pro mě je, že tato místa zůstávají řadu let nedotčena a začínají žít vlastním životem. Bez plánu a návrhu můžeme, byť v malém měřítku, na vlastní oči pozorovat a učit se, jak svět funguje bez člověka.

Nemusí se nutně jednat o odlehlé přírodní rezervace, ale stejně dobře může jít o opuštěný pozemek, o kterém jsem se zmínil dříve. Jak upozorňuje berlínský výzkumník a autor Ingo Kowarik, „urbánní ekosystémy mohou dosahovat vysoké úrovně samoorganizace, a tak poskytovat městským lidem šanci zakoušet přírodní procesy v jejich vlastní čtvrti“. Na okrajích přelidněných, betonem zatížených předměstí se mohou skrývat překvapivě divoké kousky země, někdy dokonce velmi blízko centra.

Méně je více

Zjistil jsem, že míra uspokojení, kterou mi přináší výpravy do přírody, se nedá tak snadno dopředu odhadnout. Pár set metrů od místa bydliště mohu zažít velmi uspokojivou procházku plnou nových postřehů a zajímavých příhod, a naopak být překvapivě nepozorný během cesty daleko od domova. Rozdíl spočívá ve stavu mé mysli a pozornosti, kterou jsem připraven věnovat světu kolem sebe.

Klíčové je naučit se vážit si maličností. Pokud budeme náš systém odměn neustále bombardovat stále silnějšími podněty, bude stále těžší se pro něco nadchnout. Neurobiolog Robert Sapolsky tvrdí, že je to proto, že „systém musí neustále měnit měřítko, aby se přizpůsobil rozsahu intenzity, kterou nabízejí jednotlivé podněty. Reakce na jakoukoli odměnu si musí opakováním přivyknout, aby systém mohl reagovat v celém rozsahu na další novou věc“.

Stručně řečeno: Pokud si příliš zvyknete na bungee jumping, může se stát, že pro vás bude obtížné považovat za vzrušující prozkoumávat svou čtvrt. Trénujte tedy všímání

si malých a nezřejmých věcí a vaše průzkumy se mohou stát mnohem víc fascinujícími, než jste si představovali.

Pozorování ptáků

Ptáky je úžasné pozorovat, studovat a kochat se jimi. Najdete je prakticky na každém místě na Zemi a v každém ročním období. Ve dne i v noci. Čím více se ornitologii věnuji, tím více věcí si všímám, a tak mě nikdy nepřestanou překvapovat a těšit svou přítomností. Stále je pro mě těžko uvěřitelné, že jen na takovém místě, jako je metropolitní oblast Varšavy, jich lze pozorovat více než 200 druhů! Takové bohatství nabízí skvělý způsob, jak se zabývat světem přírody, aniž byste museli cestovat daleko od domova.

O zdravotních přínosech pozorování ptáků vyšlo několik článků, takže tuto aktivitu považuji za všeobecně prospěšnou, ale je velmi účinná i z výchovného hlediska. Ptáky lze v přírodě najít mnohem snáze než volně žijící savce a troufám si tvrdit, že upoutají relativně víc než divoké rostliny. Ptáci mohou být skvělým způsobem, jak zaujmout pozornost lidí a pomoci jim začít věnovat pozornost nečlověčímu světu.

Zpracování příběhů

Všechny tyto tipy a aktivity jsou samy o sobě skvělé, ale stanou se velmi účinným vzdělávacím nástrojem, když je zasadíte do správného příběhu – takového, který se týká života účastníků. Mám pocit, že lepších účinků lze dosáhnout, když proces učení není abstraktní oblastí oddělenou od každodenní zkušenosti.

Když propojíte smyslovou, místně specifickou zkušenost s pojmy a myšlenkami, můžete vytvořit mocný a relevantní význam. Je na vás, abyste tento význam zformovali a objevili. Můžete si nejprve společně jít koupit

do obchodu balíček oříšků a zážitek, který tím vytvoříte, bude relevantní pro konzumní společnost. Následně se můžete pokusit společně nasbírat ořechy, najít správný čas a místo a pak je kolektivně oloupat. Témata, která tato činnost přinese, budou pravděpodobně souviset se změnami ročních období, jedlými rostlinami, manuálními dovednostmi a kolektivním přežitím.

Vyzvěte účastníky, aby se podíleli na zodpovědnosti, a pokuste se jít nad rámec nalinkované lekce, protože ta nejdůležitější jiskra ve vzdělávacím procesu se může objevit v těch nejnepředvídatelnějších okamžicích. A ani zprostředkovatel tohoto procesu není v žádném případě vyloučen z učení, protože každá ze situací je jedinečná a nepředvídatelná.

Použité zdroje

- GOOLEY, Tristan (2018). *The Why and How of Natural Navigation*. TEDx Calgary. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/NaturalNavigation>.
- KOWARIK, Ingo (2013). *Cities and Wilderness*. International Journal of Wilderness.
- ROSA, Hartmut. Social Acceleration (2016). *A New Theory of Modernity*. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/rosa>.
- SAPOLSKY, Robert, M. (2019). *Chování: Biologie člověka v dobrem i ve zlém*. Dokořán.
- SOLNIT, Rebecca (2016). *Sprevedca strácaním sa*. Inaque.

Na jazyku záleží

Anna Daňkowska

Jazyk je jedním z našich hlavních komunikačních nástrojů. Používáme ho každý den, ale často nevěnujeme výběru slov velkou pozornost. Jazyk má však velký význam, zejména ve vzdělávání: na jedné straně může mít posilující, inkluzivní a povzbuzující účinek, a tím podporovat respekt a odolnost. Na druhé straně může mít zcela opačný účinek: může být odrazující, diskriminující, odsuzující nebo vylučující, a tím upevňovat mocenské vztahy, manipulaci, konfliktní postoje nebo stereotypy.

Ve vzdělávání pro sociálně-ekologickou transformaci (SET) je důležité mít o tomto mocném nástroji povědomí a používat jej moudře. V následujícím textu bych ráda předložila několik úvah o výzvách spojených s používáním jazyka, kterým mohou pedagogové čelit, spolu s tipy, jak je zvládat – a učinit tak naše vzdělávání inkluzivnější, přístupnější a pokud možno skutečně transformativní.

Vědomá volba slov

Díky specifickému výběru slov a pojmů a volbě určitých rámců můžeme vykreslit různé obrazy skutečnosti. Proto činí podstatný rozdíl, jaký termín s účastníky naší vzdělávací praxe použijeme, např. budeme mluvit o *změně klimatu*, o *klimatické krizi*, nebo spíše o *klimatické katastrofě*? Každý z nich má jiný význam a váhu. Nebo pokud mluvíme o uprchlících či imigrantech, jsme dostatečně uvědoměli, abychom se vyhnuli dehumanizujícím frázím typu „Evropu zaplavuje vlna uprchlíků“ nebo „musíme bojovat proti zamoření imigranty“? Opět je velký rozdíl, zda o lidech hovoříme

spíše jako o spotřebitelích, nebo jako o občanech – první varianta ukazuje spíše na pasivní roli příjemce jako zdroje peněz, zatímco druhá naznačuje aktivní politickou roli a možnost rozhodování. Studie ukázaly, že používání určitých termínů ovlivňuje reakce lidí na danou situaci.

Pozor na greenwashing a zcizené termíny

Není pochyb o tom, že pojmy a slovní spojení lze vykládat různě a že se jejich význam mění i s měnící se společností. V oblasti udržitelnosti a problematiky změny klimatu se však jazyk často stává instrumentalizovaným: především pro marketingové nebo politické účely. Dochází k ideologickému zmocňování se některých slov, která takovým zneužíváním ztrácejí svůj význam. Uvažme slova jako: přírodní, zelený nebo udržitelný rozvoj – jsou často používána, ale velmi často zdaleka nevystiňují skutečný stav věcí.

V naší vzdělávací praxi bychom měli studenty na tento greenwashing slov ze strany obchodu, průmyslu a politiků upozorňovat, a trénovat tak jejich schopnost takové falešné narativy odhalovat a zpochybňovat. Například: může existovat spravedlivá a udržitelná kolekce oblečení od společnosti, která se řídí pravidly rychlé módy se všemi jejími katastrofálními důsledky pro životní prostředí a lidi? Mnoho takových společností používá tento druh pojmů, aby přitáhly pozornost spotřebitelů a vytvořily imaginární a často nepravdivý USP (jedinečný prodejní návrh), z něhož vyplývá, že můžete být odpovědným spotřebitelem a že je ve vašich silách chovat se udržitelně. Může však vůbec být průmysl rychlé módy udržitelný?

Říprzřpsobení slovní zásoby charakteristikám skupiny

Můžže to znít banálně, ale říprzřpsobení slovní zásoby cílové skupině – mluvit co nejvíce v jejíím jazykovém rámci – je pro vzdělávací proces klíčové. Podívejme se na některé problémy s tím spojené.

Při vzdělávání o SET nebo pro SET v post-socialistických společnostech mějte na paměti, že některé termíny se nemusí setkat se sympatiemi, např. polský termín kolektywny (angl. kolektiv) může být spojován s kolektivními akcemi, které v socialistické minulosti zaváděl stát. V takovém případě by bylo vhodnější zvolit jiné slovo, např. wspólny (angl. common). Více se o těchto aspektech pojednává v kapitole „Nerůst a možnosti sociálně-ekonomické transformace v post-socialistických zemích“ (s. 13).

Pokud pracujete ve skupinách s různým kulturním zázemím, dbejte na to, abyste používali výrazy srozumitelné všem, a snažte se vytvořit jednotné chápání pojmů používaných studenty. Pokud si nejste jisti, zda účastníci vaší vzdělávací aktivity pojmu skutečně rozumí, požádejte je, aby jej vysvětlili vlastními slovy. Můžete také zavést znak (např. písmeno „L“ vytvořené palcem a ukazováčkem, znakovou řeč), který se ve skupině bude ukazovat v případě potřeby dalšího vysvětlení nebo překladu. Jakmile se pedagog dohodne na společném jazykovém teritoriu a bude ho respektovat, mělo by se snížit riziko vzniku nedorozumění a účastníci se mohou plně a aktivně zapojit do procesu učení – a to i v kulturně rozmanitých skupinách.

S těmito kulturními rozdíly jsem se setkala zejména při práci v Nadaci Krzyżowa pro vzájemné porozumění v Evropě a při její podpoře na její cestě k větší udržitelnosti. Nadace provozuje mezinárodní dům setká-

vání mládeže, který se nachází v malé vesnici v Dolním Slezsku na jihozápadě Polska, a zaměstnává více než 50 pracovníků, kteří se liší v několika aspektech (věk, místo bydliště, vzdělání). V jídelně bylo potřeba zavést větší nabídku vegetariánských a veganských jídel. Ukázalo se však, že slovům vegetarián a vegan nerozumí úplně všichni mí kolegové, což vyvolávalo rozpaky (zatímco ostatním se zdálo více než normální). Pro dosažení vzájemného porozumění bylo někdy užitečné používat termíny bezmasý a rostlinný.

Užití jednoduchého, ale ne přehnaně zjednodušeného jazyka

„Vše by mělo být co nejjednodušší, ale ne jednodušší.“ Tuto Einsteinovu zásadu lze úspěšně aplikovat, pokud jde o jazyk používaný v naší vzdělávací praxi. Jazyk ve vzdělávání by měl být říprzřpsoben kognitivním dovednostem, všeobecným znalostem a také potřebám žáků, jak bylo popsáno výše.

I když je důležité používat jazyk tak, aby mu rozuměli všichni naši žáci, měli bychom se vyvarovat přílišného zjednodušování nebo zobecňování. Chceme přece přesně vyjádřit své myšlenky, rozlišit jednotlivé jevy a poukázat na někdy nepatrné, ale ne nepodstatné rozdíly. Při vzdělávání pro SET se zabýváme složitými tématy, jako jsou globální propojení, sociální, ekonomické a ekologické systémy, udržitelnost a globální nespravedlnost. Vhodné a přesné používání slov je proto zá-

sadní. Nebojme se také zavést některé nové termíny, i když se zdají být složité. Jakmile je totiž názorně doložíme na příkladech, které se vztahují ke každodennímu životu, budou pochopeny (stejně jako v případě efektu Jevonsova paradoxu v kapitole „Propojování kultury, vzdělávání a sociálně-ekologické transformace“, s. 4).

Bavíme se jazykovými inovacemi

Pod hlavičkou SET se skrývají nové mentální vzorce a různé způsoby hodnocení věcí, přičemž se neustále uskutečňují různé volby životního stylu a zavádějí se nové sociální inovace a postupy. Tyto nové způsoby myšlení, života a podnikání vyžadují pojmenování, které je identifikuje, aby mohly nabýt většího významu v našem vnímání. Pojmenováváme věci, které považujeme za hodné pozornosti. Některé staré a částečně známé praktiky se nyní přejmenovávají novými (módními) názvy a zvláštním zarámováním, a tím získávají větší pozornost. Babiččina zahrada na pozemku v centru města může být nyní zarámována jako *urbánní zahradničení* nebo praktiky, kdy se starým předmětům dává nová funkce a následuje se tak trend *upcyklace*, jsou nyní považovány za významné nerůstové aktivity. Ačkoli pro určitou skupinu voličů může být přijatelné používat takové módní názvy nebo anglické termíny, pro skutečnou transformaci je třeba změnit společnost. To znamená, že těmto pojmům musí rozumět a chápat je všichni, a proto bychom se neměli bát oživit také tradiční terminologii – například samozásobitelské zahradničení, vzájemná pomoc, spoření.

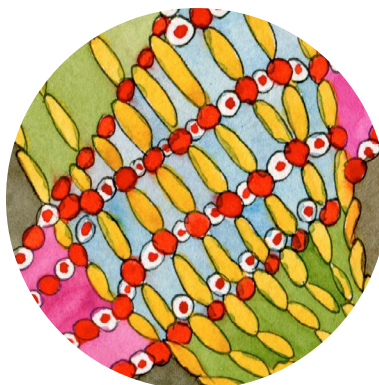
Je úchvatné, že v rámci problematiky SET můžeme spoluvytvářet jazyk budoucnosti a pojmenovávat nově vznikající jevy. Velmi dobře jsem si to uvědomila, když jsem s překladatelem prováděla korektury specifických termínů v polském textu (přeloženém z angličtiny)

metodické příručky pro vzdělávání v oblasti SET nazvané „*Wszystkie ręce na pokład*“ (Kremer et al. 2021). Díky kolegovi jsem si uvědomila, jak velký manévrovací prostor při této práci máme. Vzhledem k tomu, že neexistuje žádná autorita, která by povolovala nebo zakazovala používání určitých slov nebo slovních spojení, můžeme jazyk vlastně sami formovat a razit nová slova.

Při hledání vhodných polských ekvivalentů pro anglické výrazy jsme měli několik dilemat. Jak bychom měli překládat *transition town* (město přechodu)? Máme ho vůbec překládat? Pokud ne, kdo by tomuto termínu rozuměl? A pokud ano, tak jak? Existuje v Polsku nějaké hnutí *transition town*, které pro něj používá nějaký specifický polský termín? Jsou již publikovány nějaké akademické práce, které pro něj preferují ten či onen termín?

Pokud existují jevy, které ještě nemají žádné pojmenování, zábavnou vzdělávací aktivitou, kterou lze podniknout se skupinou, by mohlo být hledání názvů pro nově vznikající jevy nebo praktiky. Přitom nezapomeňte nejprve ověřit, zda již existuje, a pak zvažte, zda se tento termín hodí pro to, co chcete vyjádřit. Jako první můžete vyhledat informace na internetu a následně se ptát lidí, kteří onu novou praxi uplatňují, jak ji označují. Takto vznikla taková zábavná slova z oblasti sdílené ekonomiky, jako je *Foodsharing*, *Tauschregal* (německy), *jadłodzielnia* (polsky) nebo *knihobudka* (česky).

Připravme se tedy na trochu jazykově inovativní zábavy!

Pokud jde o vědomé používání jazyka pro SET, zvažte následující:

- Je můj jazyk srozumitelný účastníkům mých vzdělávacích aktivit? Jak mohu používat slova, která jsou všem srozumitelná?
- Ujišťuji se, že pojmům, které používám v rámci kulturně odlišné skupiny, rozumí všichni podobným způsobem, a v případě potřeby je upřesňuji (mohu si je překontrolovat u kolegy, který pochází ze stejného kulturního prostředí jako cílová skupina)?
- Když se pouštím se skupinou do nového tématu, ujistím se, že panuje společné porozumění všem nejdůležitějším klíčovým slovům?
- Když používám doslovné překlady anglických termínů, slov cizího původu nebo prostě slov v jiném jazyce, ujišťuji se, že jsou všem srozumitelné?
- Vyjadřuji se přesně, aniž bych rozostřoval/a významy slov?
- Uvědomuji si greenwashing a zneužívání některých termínů v politice a marketingu?
- Sleduji aktuální vývoj v oblasti, o které hovořím, abych neprezentoval zastaralé informace nebo nepoužíval slova, která se stala neadekvátními nebo přežitými?

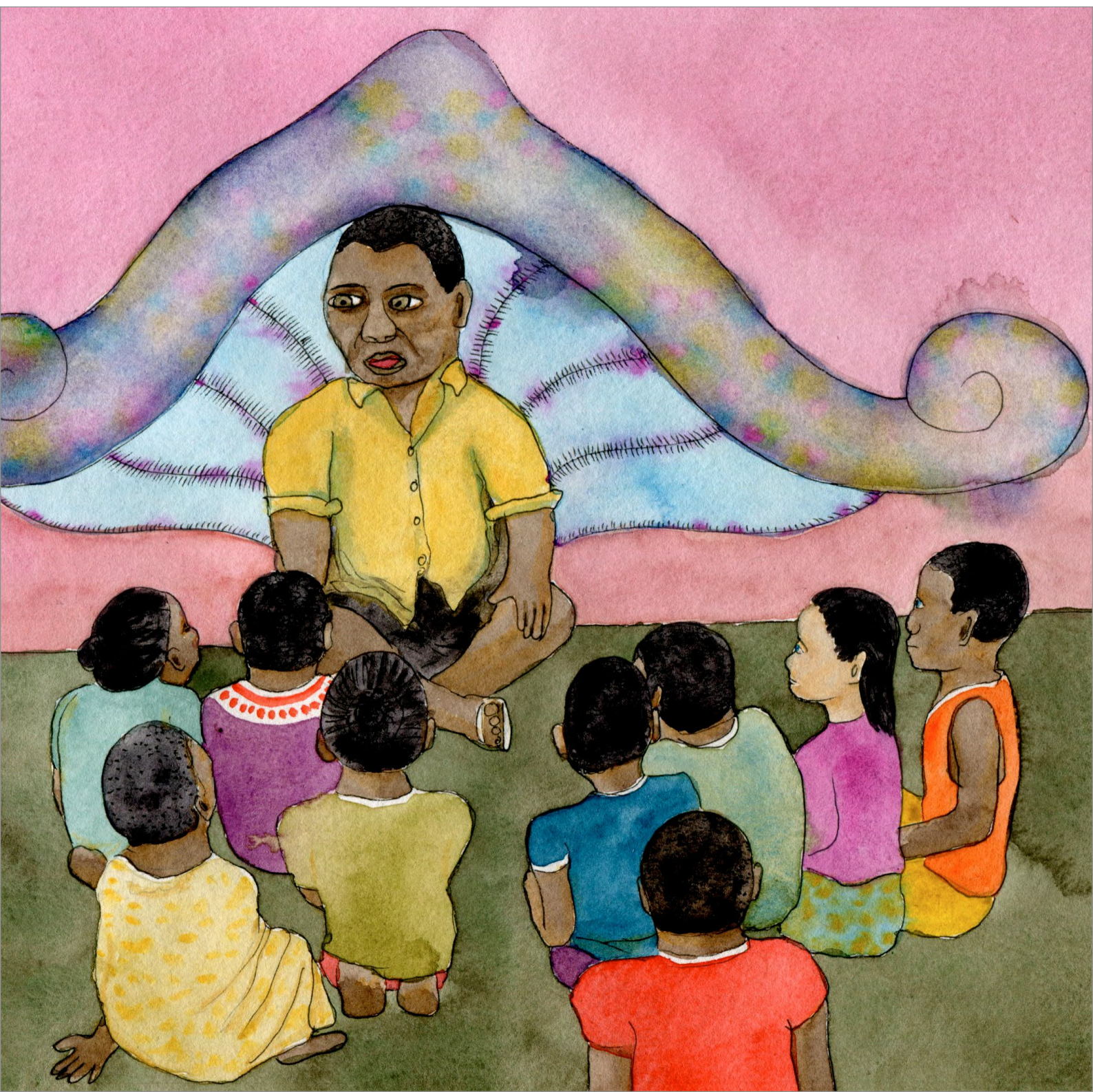
Literatura

- KREMER, Elisabeth; MEJOR Wojtek; SANDERS, Christoph. (eds.) (2021). *Wszystkie ręce na pokład! Podręcznik do edukacji na rzecz transformacji społeczno-ekologicznej.* Kreisau-Initiative e. V.

Jak udržitelné je naše vzdělávání?

Liubov Shynder

Vzhledem k tomu, že jazyky, které převážně používám ve své práci, a dokonce i nyní, když píšu tento text [editorská poznámka: originál je v angličtině], jsou spíše ty nastudované, než můj mateřský jazyk, obvykle si nějakou dobu hraji se slovíčky a porovnávám jejich překlady, abych lépe pochopila jejich význam.

Výraz „udržitelný“, jakožto jedno z těch „módních dospěláckých“ slov, se tomuto osudu nevyhnul a stal se mým oblíbeným slovem. Podle slovníku Merriam-Webster – sustainable je něco, co lze udržet (překvapení!) – „udržovat po dlouhou dobu bez přerušování nebo oslabení“; také lasting – „existující nebo trvající dlouhou dobu“ – a enduring, durable – „schopný existovat po dlouhou dobu bez výrazného zhoršení kvality nebo hodnoty“ a „navržený tak, aby byl stálý“.

Jsem velkou příznivkyní používání slova udržitelný i v jiných souvislostech než jen v debatě o udržitelnosti a udržitelném rozvoji. Často se snažím zkoumat, jak se slovo udržitelný hodí ke vzdělávání, a to právě k tomu typu vzdělávání, které praktikuji a kolem kterého se točím – totiž k neformálnímu vzdělávání.

Vrátím-li se k výše zmíněným slovníkovým definicím slova „udržitelný“, je zde několik věcí, které jsou pro mě relevantní, když mluvím o vzdělávání – zaprvé čas, stálost výsledků v čase a délka samotného procesu, a zadruhé záměr zajistit trvalost, něco, co je tvořeno tak, aby vydrželo z hlediska kvality.

Když už se přehrabujeme ve slovnících a defi-

nicích, podívejme se na základy neformálního vzdělávání podle důvěryhodných institucí.

Rada Evropy uvádí, že „neformální vzdělávání by mělo být:

- dobrovolné,
- přístupné všem (v ideálním případě),
- organizovaným procesem se vzdělávacími cíli,
- participativní,
- zaměřené na studenty,
- o učení se životním dovednostem a přípravě na aktivní občanství,
- založené na zapojení individuálního i skupinového učení s kolektivním přístupem,
- holistické a zaměřené na proces,
- založené na zkušenostech a činnosti,
- organizované na základě potřeb účastníků.“

Chci argumentovat (chcete-li, oponujte mi), že neformální vzdělávání je z definice schopno nastolit u svých účastníků trvalou změnu a účinek. Do věcí se pouští „hlavou, srdcem a rukama“ – a to je něco, co do holistického vzdělávacího modelu promítl David Orr (americký profesor pedagogiky a environmentalistiky, bílý cis-muž*). Uvádí, že k vytvoření kvalitního vzdělávacího procesu je třeba zaměřit se na všechny tři sféry: hlavu – znalosti, porozumění, kognitivní stránku mysli, srdce – emoce, hodnoty, pocity, a ruce – dovednosti, schopnosti, nástroje a pomůcky.

Věnovat pozornost všem třem oblastem vzdělávacího procesu může zajistit udržitelnou změnu a udržitelný přístup – takový, který je zakořeněn v našich znalostech a vědomostech, podpořen našimi dovednostmi, které se vyvíjejí a rozvíjejí v rámci našich hodnot a priorit. A to je, pevně věřím, žádaný efekt vzdělávání pro udržitelný rozvoj.

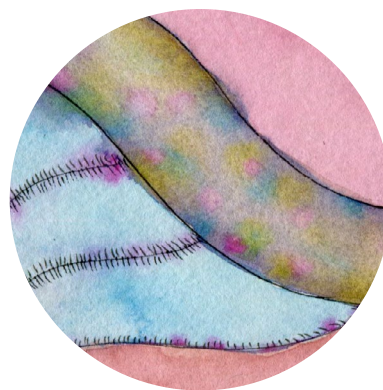
* Cisgenderová osoba je osoba, jejíž pohlaví při narození odpovídá její pohlavní identitě a tomu, co je s tímto pohlavím typicky kulturně spojováno.

Zde navrhuji, abychom mohli učit všemi třemi aspekty, tedy „hlavou, rukama i srdcem“, musíme vycházet z potřeb a zázemí těch, které na všech úrovních s naším vzdělávacím obsahem oslovujeme.

Nejprve musíme identifikovat znalosti, předchozí koncepty, které jsou považovány za pravdivé, a dříve naučený způsob učení. Ti, kdo pracovali s mládeží z různých zemí, často poznají, že styl učení, ochota klást pedagogovi otázky a utváření a vyjadřování vlastních názorů se různí. Já, protože často pracuji se smíšenými skupinami z Polska a Německa, vím, že studenti z Německa se mnohem více mají k tomu, aby kladli otázky o konceptech a vyjadřovali své pochybnosti a názory, i když ještě nejsou „úplně upečené“. Studenti z Polska naopak rychleji „vypínají“, když je prezentovaný obsah něčím, co se na první pohled neshoduje s jejich dosavadními znalostmi. Dávám to do souvislosti se způsobem, jakým je ve vzdělávacích institucích formována autorita učitele, a se způsobem, jakým jsou studenti povzbuzováni k tomu, aby tuto autoritu zpochybňovali. To, co jsem popsala výše, jsou samozřejmě velmi zobecněné a stereotypní příklady, které se liší skupinu od skupiny. Důležitá je však jedna věc – je obtížné předpovědět a předpokládat určitý způsob otevřenosti vůči novým informacím dříve, než se s danou skupinou setkáme. A abychom zajistili udržitelnost vzdělávacího procesu, můžeme začít tím, že dáme sobě i skupině příležitost podělit se o předchozí znalosti a porozumění a že si ujasníme a zanalyzujeme způsob, jakým byly tyto znalosti získány a přijaty jako pravdivé.

Velmi blízko k tomu má část „srdce“ – přesvědčení, hodnoty, emoce. Stejně jako vše, co se pojí se slovem katastrofa, i vyučování o klimatické katastrofě potenciálně obnáší emoce a pocity. Zpochybňuje také hodnoty kapitalistického světového řádu, jako je neustálý hospodářský růst, štěstí díky rostoucímu bohatství a spotřebě atd., tedy pohled na svět, který je většina z nás vychovávána respektovat jako jediný možný. V tomto ohledu vidím velkou pravděpodobnost, že vzdělávání v oblasti udržitelnosti a nerůstu vyvolá „příliš horké emoce“, což může u našich příjemců vyvolat odpor a neochotu zabývat se tím, o čem s nimi chceme mluvit. Potenciál, jak to udělat udržitelně a jak vytvořit trvalou změnu v myšlení a chápání, spočívá opět v možnosti vrátit se zpět a diskutovat a vyslovovat už vzniklé hodnoty a emoce, které zpochybňování těchto hodnot vyvolává. Možná je to příliš zřejmé, ale přesto se o tom zmíním: je to zcela přirozený proces pro nás všechny – cítit se naštvaní, vyděšení a napadení, když jsou naše hodnoty a přesvědčení zpochybňovány nebo když je nám předkládán soubor odlišných (hodnot a přesvědčení), zejména ze strany pedagoga, jehož pozice je brána jako pozice autority. V uznání emocí v procesu učení vidím velký potenciál, protože dává skupině šanci vytvořit si hodnoty a přesvědčení, za kterými si může plně stát, podložené znalostmi a porozuměním z předchozího odstavce.

Dovednosti, které jsou třetím pilířem procesu učení, jsou něčím, co jsem podle mého názoru již trochu otevřela v textu výše. Dovednosti nejsou jen konkrétní manuální schopnosti něco

vyrobit nebo udělat, ale pokud hovoříme o neformálním vzdělávání, pak mezi velmi důležité dovednosti patří i dovednost učit se a kriticky myslet. Nejprve je třeba se s našimi příjemci setkat na jejich vlastním teritoriu, tam, kde se nacházejí jejich dovednosti. To také znamená uvědomit si, že při práci se skupinou se budeme setkávat s lidmi s velmi rozdílnou úrovní schopností vyjádřit vlastní názor, argumentovat a zpochybňovat probíranou látku. Jde o situaci, kdy se část skupiny bude cítit vyloučená a projeví odpor k tématu, a takovému průběhu je možné se vyhnout zpomalením a započítím na úrovni, která je pro všechny nejprístupnější. Vše, co jsem popsala výše, je náročné na čas

a úsilí. Nicméně, jak to vidím já, jsou to věci, které mají potenciál učinit tyto vzdělávací procesy hluboce udržitelnými: Abyste dosáhli dlouhodobějšího účinku, dopřejte si trochu času. Znamená to věnovat čas setkání s „publikem“ na jeho vlastním teritoriu. Dejte mu prostor, aby zjistilo, jak to, co mu nabízíme, souvisí s jeho potřebami a představami. Uvědomte si zdroje a základy, které lidé již mají, a stavte na nich, místo abyste jim nabízeli něco jako náhradu jejich hodnot. Předávejte znalosti jako způsob uznání jednotlivců a jejich zkušeností, zatímco čelíte rozmanitosti a vítáte ji. Bavte se poznáváním!

- Definice neformálního vzdělávání podle Rady Evropy: <https://kurzelinks.de/COEdefinitions>

„Kdo se nezlobí, ten nedává pozor.“
Emoce ve vzdělávání pro sociálně-
-ekologickou transformaci

Aneta Osuch

Klimatická krize, rychlý úbytek biodiverzity, rostoucí sociální nerovnost, vykořisťování. Dnešní realita se vyznačuje řadou stupňujících se sociálních, environmentálních a ekonomických problémů s ničivými důsledky na místní i globální úrovni“ uvádí se v příručce pro vzdělávání pro SET nazvané „*Všechny ruce na palubu*“ (*Wszystkie ręce na pokład*, Kremer, Mejor a Sanders, 2021).

Informace o stupňující se krizi se k nám dostávají prostřednictvím široké škály různých kanálů. Některé její dopady zažíváme stále častěji, intenzivněji a drsněji. Zejména pokud nám naše osobní prostředky neumožňují vyrovnat se s důsledky převratných změn. Krize není demokratická. Je-li krize velmi silně rozbouřeným oceánem, mají různí lidé a různé společnosti velmi odlišné lodě (někteří mají velké jachty, jiní přeplněné čluny).

Při tom všem nás provází strach, smutek a hněv. A samozřejmě také další emoce. Odborná literatura je rozlišuje na primární a sekundární. Mezi primární emoce nejčastěji patří radost, hněv, smutek, strach, znechucení a překvapení. Exponenciálně rostoucí krize nás však může také povzbudit k tomu, abychom čelili výzvám.

Proč potřebujeme emoce?

„Když se nebojíme toho, čeho bychom se bát měli, jsme ve strašlivém nebezpečí.“ Lao-c' v přepisu Ursuly K. Le Guinové

Existuje mnoho teorií emocí a také se v tomto oboru provádí velké množství výzkumů. Jeden z psychologických pohledů, který odpovídá na otázku „proč potřebujeme emoce?“, je funkcionalistický přístup. Podle tohoto pohledu mají emoce v podstatě adaptivní roli (což neznamená, že tuto roli plní každý jejich projev).

Emoce lze chápat jako mechanismus pro signalizaci relevance: pokud ve mně událost nevyvolává emoce, znamená to, že pro mě není relevantní. Z tohoto pohledu mají informační funkci: umožňují sdělit zájmy nebo cíle jedince. Druhým důležitým aspektem emocí je jejich motivační funkce pro chování, jehož cílem je udržet nebo změnit vztah k tomu, co je vyvolává (události, které je spouští), nebo je předvídat (když předpokládám, že se objeví).

Klasifikace emocí

Nejběžnější – ale ne jediné – populární členění emocí, které lze nalézt i v odborné literatuře, rozlišuje mezi pozitivními (radost a podobné emoce) a negativními emocemi (ostatní emoce). Toto dělení může mít a často má praktické důsledky pro ochotu je prožívat. Obvykle když něco považuji za pozitivní, toužím po tom, zatímco když je to negativní, mám pocit, že je lepší se tomu vyhnout. Pokud nás, jak bylo nastíněno výše, emoce informují („pozitivní“: je to v pořádku, „negativní“: není to v pořádku) a motivují nás k udržení nebo změně stávajícího stavu (je to v pořádku – pokračuj, není to v pořádku – je třeba něco udělat, změnit), pak vyhýbání se „negativním“ emocím může mít vážné důsledky pro naše bytí ve světě. Pokud by v nás informace o prohlubující se krizi a naše prožívání této krize nevyvolávaly „negativní“

emoce, zůstali bychom tváří v tvář nebezpečí, které tato krize přináší, s největší pravděpodobností pasivní. Na smutek můžeme nahlížet jako na emoci, která vyvolává pasivitu, a proto může být dlouhodobý smutek problémem ve výchově ke změně. Smutek je však také reflexivní emoci a jako takový je v kontextu změny velmi důležitý – umožňuje nám vyrovnat se se ztrátou (když něco měníme, také něco ztrácíme, věci nefungují tak, jak bychom si přáli), dává prostor k zamýšlení např. nad tím, co se nám při realizaci změny nepovedlo a proč. Když hovoříme o vzdělávání pro SET, máme na mysli vzdělávání zaměřené na změnu. K tomu emoce potřebujeme.

Intenzita emocí

Pozitivní i negativní aspekty a důsledky různých emocí mohou být rovněž následkem jejich intenzity. Pokud je emoce příliš slabá, nebude mě motivovat nebo mě bude motivovat jen slabě. Pokud je příliš silná, může mě destabilizovat a způsobit, že jakékoli jednání přijaté pod jejím vlivem bude neadekvátní nebo kontraproduktivní.

Klamou nás emoce?

Pokud nás emoce informují, můžeme mluvit o jejich neadekvátnosti? Pokud cítím strach, znamená to vždy, že mi něco hrozí? Emocionální ospravedlnění je kognitivní zaujatost, kdy věříme, že něco je pravda, a to pouze na základě emocí bez ohledu na fakta nebo neemocionální realitu.

Kromě samotného podnětu může být vznik a intenzita emocí ovlivněna následujícími činiteli: faktory souvisejícími s vnitřní dispozicí a předchozími zkušenostmi subjektu (emoční reaktivita, poruchy spouštění a ovládání emocí, potřeba stimulace, dřívější potlačování emocí, traumata a spouštěče); stavem organismu (nevyspalost, hlad, únava, hormony); stavem prostředí (horko, stísněnost, hluk, znečištění ovzduší); a dalšími (kognitivní přetížení, emoční stav ostatních lidí v okolí – jev známý jako nákaza emocí nebo afekty); dlouhodobým stresem; kulturou; a dokonce i méně zjevnými aspekty, jako jsou mocenské vztahy, sociální třída nebo pohlaví atd.).

Myšlení versus emoce

Kognitivní hodnocení události (často automatické a nevědomé) je prostředníkem mezi podnětem a emoční reakcí. Emoce nám umožňují rychle reagovat, aniž bychom se intelektuálně zabývali nuancemi a časově náročným formulováním akčních strategií (a v důsledku toho nám často mohou zachránit život). Kromě emocí, které jsou vyvolávány automaticky, existují emoce, které jsou spouštěny reflexně – jejich vznik je spojen s vědomým kognitivním procesem. Vědomý kognitivní proces může také uhasit automaticky spouštěné emoce, když například jasněji vnímám, že daný podnět není tím, čím se původně zdál být. Vědomý proces může být také zdrojem emocí spojených s podněty, které sami přímo neprožíváme. Např. když cítím hněv nad tím, že lidé hladoví, protože jsou chudí, a ne proto, že není jídlo, nebo cítím radost při představě jiného, spravedlivějšího světa.

Hněv

Zdá se, že hněv je důležitou emocií v kontextu sociálních změn, které se setkávají s odporem. Hněv je emoce, která se dostavuje, když

někdo poruší naše hranice, když narazíme na překážku v uspokojování našich potřeb, když jsou pošlapávány naše hodnoty. Jejím účelem je změnit stav věcí, který vnímáme jako zraňující nebo nespravedlivý.

Hněv má moc podvracet udržovanou společenskou fasádu. Zdvořilý, oficiální jazyk je často součástí systému (není náhodou, že jednou ze základních dovedností, které se děti rolníků a otroků učily, bylo být zdvořilý ke svým pánům), který některé zvýhodňuje na úkor jiných, a právě s tímto systémem máme v současnosti co do činění. Proto je hněv a jazyk hněvu tak důležitý ve strategiích odporu. To, co uděláme s hněvem jako součástí vzdělávání pro SET, závisí na odpovědi na otázku: Jak radikální by mělo být vzdělávání a jak katastrofální by bylo, kdybychom nepodnikli radikální kroky ke změně? Byly výsledky akcí bez hněvu založených na zdvořilostních kampaních dostatečně úspěšné? Komu prospívá stigmatizace hněvu?

Konstruktivní a destruktivní hněv. Rizika spojená s hněvem

Síla hněvu spočívá v jeho schopnosti být použit v boji o přežití tváří v tvář katastrofě nebo v akcích za spravedlivější svět. Může se také ukázat jeho temná stránka, když je použit proti jednotlivci, jako v modelu obětního beránka (René Girard, Obětní beránek, 1997) nebo proti lidem či skupinám

bez moci (např. když jsou z hospodářské krize obviňováni migranti nebo když jsou ze změny klimatu obviňováni lidé jezdící starými auty v zemích, kde neexistuje hromadná doprava). V dnešním světě informačního přetížení, ve světě fake news a deepfakes, je podněcování destruktivního hněvu nesmírně snadné.

Individualismus a privatizace emocí. Normalizace hněvu

Proč je hněvu věnováno tolik prostoru ve výkladu o emocích? Zdá se, že je v současném diskurzu individualistických kultur tabuizován a privatizován jako problém nepřizpůsobivých jedinců, kteří mají být odesláni na psychoterapii. Psychoterapie je ovšem někdy skutečně nutná. V Polsku (ale i v České republice) spadá psychoterapie většinou mimo systém veřejného zdravotnictví, a proto si ji musí platit jednotlivci a je velmi drahá (což může vyvolat oprávněný hněv i u těch, kteří podporu potřebují a jsou ekonomicky vyloučení, a ti, kteří se domnívají, že si za všechna svá selhání může jednotlivec sám, je zase nazvou škodlivý).

Žijeme ve světě, kde existuje strukturální násilí, kde někteří na krizích bohatnou, zatímco jiní upadají do chudoby, ve světě, kde 1 % nejbohatších vypouští dvakrát více CO₂ než 50 % nejchudších a 10 % nejbohatších vypouští tolik emisí jako zbytek (90 %) světové popu-

lace (viz zprávy organizace Oxfam). Jestliže hněv je emocií, která nás motivuje a posiluje ke změně nespravedlivých sociálních vztahů, pak popírání práva na hněv ze strany neprivilegovaných osob je jednáním, jehož cílem je zachovat status quo. Jaká jsou nebezpečí přístupu „vše při starém“? O některých z nich nás informují zprávy IPCC (Intergovernmental Panel On Climate Change). Pokud nebudeme reagovat, nebudeme se bránit, svět bude pokračovat jako dosud podle logiky nekonečného růstu, neomezené těžby zdrojů, emisí skleníkových plynů, vykořisťování a chudoby spojené s kapitalistickou ekonomikou a neoliberalní ideologií. Když slyšíme, že hněv je třeba regulovat, když nám říkají, abychom nekřičeli, mluvili klidně, byli zdvořilí, nevměšovali se, chodili na terapii, protože náš hněv může někomu ublížit, a když se tomu podvolíme tím, že se zdržíme jednání (pokud jsme vzhledem ke své socioekonomické situaci, psychickému stavu atd. vůbec schopni jednat) za společenskou změnu, nejsme spoludopovědní za škody, které tento systém způsobuje? Efekt opomenutí je tendence hodnotit škodlivé činy jako horší a nemorálnější než stejně škodlivou nečinnost. Co když je nečinnost škodlivější?

Radost a naděje

Proč potřebujeme „pozitivní“ emoce při výchově k ekologické a sociální transformaci? Proč potřebujeme radost a naději, když se zasazujeme o změnu? Jak bylo uvedeno výše, „pozitivní“ emoce nás motivují k udržení činnosti. Bez nich by naše akce, jejichž vý-

sledek může být časově vzdálený, vyšuměly po prvních neúspěších. Naděje nám umožňuje věřit v jiný svět a v to, že SET je možný.

Interkulturní a intrakulturní rámec emocí

Jestliže kognitivní hodnocení (automatické nebo reflexivní) zajišťuje vazbu mezi podnětem a emoční reakcí, nelze ignorovat kulturní rámec emocí: kognitivní hodnocení závislé na kultuře určuje, jaký význam podnětům přikládáme. Kultura prostřednictvím socializace silně ovlivňuje, jak emoce prožíváme, jak je pojmenováváme a zda a jak je dáváme najevo. Ve vzdělávání se budeme muset vypořádat jak s interkulturními, tak intrakulturními rozdíly. Intrakulturní rozdíly se budou týkat například pohlaví (např. pociťování a vyjadřování hněvu a strachu u mužů, žen a nebinárních osob v patriarchálních kulturách) nebo sociální třídy (rozdíly v přijímání projevů emocí ve vztahu k znevýhodněným skupinám). Důležité je zde také to, jak jsou emoce a jejich projevy posuzovány různými sociálními skupinami.

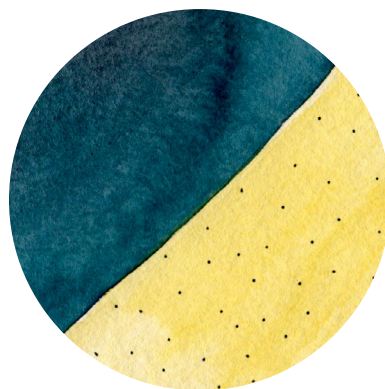
Úskalí empatie

V dnešní době se hodně mluví o tom, že za všechny neduhy světa může nedostatek empatie. Pokud chápeme empatii v emocionálním smyslu, tedy jako cítění toho, co podle nás cítí druzí, nemusí to být nutně pravda. Empatie je zaujatá, funguje jako bodový reflektor, který zaměřuje naši pozornost tady a teď na konkrétní bytosti (často ty, které jsou „naše“, podobné nám), zatímco utrpení ostatních přehlíží. Empatie přehlíží další důsledky našich činů a může upřednostňovat jednotlivce před skupinou. Často se stává, že lidé, kterým přisuzujeme nedostatek empatie (samozřejmě i takoví lidé existují), jsou ti, kteří se vcítí do lidí, s nimiž my necítíme. Jaká je alternativa k takto chápané empatii? Racionální soucit, který mimo jiné vyžaduje rozeznání mocenských vztahů.

Vzdor a odolnost

Krise může být obojím: příležitostí i hrozbou. Současná sociálně-ekologická krize je samozřejmě hrozbou (a pro mnohé se již stala katastrofou), ale také příležitostí změnit nespravedlivý, vykořisťovatelský systém, který k ní vedl. Jakým směrem se změna bude ubírat, závisí také na tom, jaká opatření podnikneme my a jaká protipatření podniknou ti, kteří jsou v pozici moci a kteří ze současného systému profitují. Vzdor je to, co nám umožní postavit se jim, a právě zde přichází ke slovu hněv! Vzdor může vzniknout i ve skupině, se kterou v SET pracujeme – jeho zdroje mohou být kulturní (např. odlišný postoj k moci nebo k samotnému systému, postoj k radikálním akcím, které povoluje systém víry a náboženství), může vzniknout také z obranných mechanismů souvisejících s krizí, ale také z odlišného postavení ve společenské struktuře a ze strachu ze ztráty privilegií v důsledku společenských změn. Někdy je vzdor zástupnou reakcí na zcela jinou situaci nebo je způsoben určitou ne-libostí ke skupině či pedagogovi. Někdy je vzdor prostě důsledkem určité fáze života skupiny nebo souvisí se vznikem odlišných rolí ve skupině. Práce s tímto vzdorem – která není vždy účinná – se liší podle toho, co je jeho příčinou, a podle emocí, které ho doprovázejí. Zdá být důležité prozkoumat, co za vzdorem stojí. Když účastníkům skupiny porozumíme, můžeme na ně odpovídajícím způsobem reagovat: poskytnout jim informace, které potřebují, brát ohled na jejich emoce nebo prostě projevit pochopení. Pokud se nesnažíme účastníka přesvědčit nátlakem, ale spíše jednáme se zvědavostí a pozorností, může vzdor začít slábnout. Když se účastník cítí pochopen, je větší šance, že bojovou strategii změní ve spolupráci. Je také důležité mít na paměti, že pro dosažení sociální změny není nutné přesvědčit všechny, viz teorie kritického množství (critical mass).

Kromě vzdoru potřebujeme my, jako jednotlivci, a my, jako skupina, také odolnost jako schopnost zotavení se z obtížných událostí, traumat nebo neúspěchů. O vzdoru můžeme hovořit, když se někomu nebo něčemu (např. nespravedlivému systému) postavíme, a o odolnosti, když se zotavujeme z obtíží, které jsme kvůli odporu zažili, abychom byli schopni pokračovat ve svých akcích.

Regulace emocí aneb proč bychom neměli být vždy zdvořilí?

Co máme dělat s obtížnými emocemi? Možností (více či méně adaptivních) je několik. Můžeme se vyhýbat situacím, které je vyvolávají, blokovat informace, popírat situace a emoce, distancovat se, aktivovat obranné mechanismy, přesměrovat emoce na jiný objekt či zaměřit se na zmírnění jejich intenzity. Jedním z příkladů metody zmírnění intenzity emocí může být technika RAIN: Recognise (rozpoznání toho, co se děje ve vaší mysli a těle), Accept (přijetí myšlenek a pocitů, které se dostávají), Investigate (prozkoumání toho, co prožíváte, s jemnou zvědavostí), Non-Identify (bez předpokladů uvolněte nebo nechte odejít všechny myšlenky, pocity nebo vjemy, které vám již neslouží). Snížení emočního napětí napomáhá také fyzické cvičení („jděte si zaběhat“) a především sociální podpora. Dalšími možnostmi, jak se vypořádat s obtížnými emocemi je upravit své kognitivní hodnocení situace nebo přivodit

změnu samotné situace. Všechny tyto přístupy se mohou uplatnit – ne vždy dobře – v různých situacích (v závislosti na tom, zda je emoce adekvátní, nebo nás destabilizuje, jak velký vliv na situaci máme, zda máme zdroje k jejímu zvládnutí atd.) Která z těchto možností je ve vzdělávání pro SET nejžádanější?

Emoce ve skupině

Kromě emocí vyvolaných podněty z krizového světa prožíváme emoce také v mezilidských vztazích, a to i v rámci skupin, v nichž pracujeme (např. aktivistické skupiny). Fungování ve skupině s sebou kromě podobností a společných cílů nese i rozdíly a mocenské vztahy (zejména pokud jsou ve skupině zaujímány odlišné pozice), což s sebou nese možnost konfliktů a s nimi spojených obtížných emocí. Ty zase ohrožují skupinu rozpadem. Jedním ze způsobů, jak se vypořádat s eskalujícími konflikty, je nenásilná komunikace. Je také třeba mít na paměti, že fungování ve skupině, s níž jednáme a sdílíme hodnoty, je i přes případné rozdíly a konflikty zdrojem radosti a sociální podpory.

Malé cvičení

Cvičení na zkrocení emocí: rozdělte skupinu účastníků do 4 menších podskupin (nejlépe různorodých). Každé skupině přiřadte jednu ze 4 základních emocí (radost, hněv, smutek, strach). Jaké jsou pozitivní a negativní aspekty každé z těchto emocí? Co by se stalo, kdybychom žádnou z těchto emocí neměli? Každou emoci nechte projít každou skupinou. Po závěrečném kole požádejte zástupce skupin, aby výsledky prezentovali před ostatními účastníky.

Literature

- BLOOM, Paul (2016). *Against Empathy: The Case for Rational Compassion*. Ecco.
- EKMAN Paul a DAVIDSON, Richard J. (Eds.) (1994). *The nature of emotion. Fundamental Questions*, Oxford University Press, Inc.
- JACYNO, Małgorzata. (2012). *Kultura Individualismu*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- KREMER, Elisabeth; MEJOR Wojtek; SANDERS, Christoph. (eds.) (2021). *Wszystkie ręce na pokład! Podręcznik do edukacji na rzecz transformacji społeczno-ekologicznej*. Kreisau-Initiative e. V.
- LEWIS, Michael a HAVILAND-JONES, Jeannette M. (Eds.) (2000). *Handbook of emotions*. The Guilford Press.
- MARKIEWA, Tomasz. (2020). *Gniew*. Czarne.

Poznámka na závěr: vzhledem k malému rozsahu příspěvku obsahuje text řadu zjednodušení a není vyčerpávající.

Když se podívám ze svého okna v centru Berlína a vidím všechnu tu neudržitelnou infrastrukturu a představím si, jak by vypadal udržitelný a sociálně spravedlivý svět, je mi hned jasné, že je toho hodně, co je třeba udělat, a času je málo. Tuto časovou tíseň silně pociťuji v souvislosti s obrovskou výzvou, kterou na nás uvalila změna klimatu, ve skupinách workshopů nebo s lidmi, kteří se politicky organizují. Jsem si jistý, že v tom nejsem sám. Stále více lidí cítí tuto naléhavost a chce něco změnit. Setkávají se ve stále širších skupinách a v různých kontextech. To je důležité, protože chceme „dobrý život pro všechny“. Současně však roste kritika výchovné práce a hnutí z pohledu marginalizovaných skupin. Zažívají situace, kdy přístupy k řešením často ignorují jejich životní realitu, jejich zkušenosti nejsou brány vážně a jsou opomíjeny mocenské vztahy a diskriminace. Tlak na jednání v důsledku klimatické krize, zejména v hnutí (za spravedlnost) v oblasti klimatu, vytváří u lidí se značnými privilegii myšlenková pouta, což může vést k diskriminaci. Tyto nespravedlnosti se často neřeší, a proto se lidé, jichž se týkají, z těchto skupin stahují nebo se od nich oddělují.

Aby k tomu nedocházelo a aby vzdělávací práce mohla těžit z rozmanitých zkušeností a perspektiv, rád bych představil několik tipů z vlastní praktické činnosti vedoucího i účastníka seminářů.

Přípravy

Běžnou zkušeností lidí, kteří zažívají diskriminaci, je to, že nejsou začleněni. A pokud se člověk obává, že se to bude na nějaké akci

opakovat, je docela logické, že se takoví lidé budou méně pravděpodobně účastnit dalších akcí. Z tohoto důvodu je nutné dát předem najevo, že existuje povědomí o určitých úskalích. Zejména pokud mám dojem, že určití lidé na mé semináře stejně nepřijdou, stojí za to zamyslet se nad tím, jak koncipuji výzvu k předkládání návrhů a koho mám při tvorbě programu na zřeteli. Nepotřebuji mít řešení všeho hned v okamžiku vyhlášení výzvy. Je však dobré ukázat, že se s určitými věcmi počítá, takže překážka žádat o přizpůsobení něčím potřebám se poněkud zmenší.

Možné, netříděné tipy, které již mohou najít své místo ve výzvě k předkládání návrhů:

- Koho chci oslovit a mohu prostředí přizpůsobit jejich potřebám?
- Mohu nabídnout jednolůžkové pokoje?
- Existuje možnost chráněnějších ubytovacích zařízení, jako jsou například noclehárny typu FLINTA*?
- Mohu předem ukázat fotografie prostředí?
- Mohu popsat (dopravní) dostupnost všech pokojů?
- Jsou na programu exkurze a jak jsou organizovány?
- Mohu nabídnout výpomoc ohledně cestování?
- Mohu podávat informace snadno srozumitelným jazykem?
- Vím o doplňkovém financování pro osoby se zdravotním postižením?
- Je účastnický příspěvek pro všechny stejný? Lze jej přizpůsobit různým příjmům?
- Musí se lidé v určitých situacích (např. na toaletách, v ubytovnách nebo při plnění úkolů/hrách) přiřadit k binárnímu pohlaví?
- Používám v komunikaci genderově inkluzivní jazyk?

- Je v blízkosti přístup k potřebným hygienickým potřebám nebo je dokonce mohu poskytnout?
- Je k dispozici prostor, kde se lidé mohou modlit, aniž by byli rušeni?
- Máme možnost udělat si během programu krátkou přestávku pro modlitby či osobní potřeby?
- Je v měsíci půstu zohledněna doba jídla?
- Jaké významné svátky se konají během mého semináře?
- Jaké diety lze zohlednit při stravování?
- Jak mohou být začleněni lidé s dětmi?

Explorativní přístup

Vzdělávací semináře se často zabývají konkrétními přístupy pro náš každodenní život s cílem přispět k naplňování SET. Žít vegan-sky, vzdát se aut a cestování letadlem, obecně omezit naši mobilitu, kupovat ekologické a fairtradové výrobky nebo ještě lépe: jen kupovat regionální a sezónní zeleninu z malé farmy, pokud si ji nemůžeme vypěstovat sami, opravovat všechna svá zařízení nebo jim alespoň dát nový účel (upcycling), organizovat se v odborech a chodit na demonstrace nebo stávkovat, být politicky aktivní, používat věci více kolektivně atd. Na jednotlivce je tedy kladeno mnoho požadavků, které mají zprostředkovat pocit vlastní působnosti. Často nechybí znalosti o možnostech jednání, ale chybí prostředky k jejich realizaci. Představíme-li si místnost

s účastníky z různých kontextů a s různými výchozími podmínkami, rychle se ukáže, že požadavky nelze realizovat pro všechny stejně a že různí lidé čelí různým problémům.

Místo pouhého navrhování možných opatření doporučuji, aby se účastníci zapojili do výměny názorů, představili si, které možnosti chtějí realizovat a které pokusy selhaly. Tímto způsobem se účastníci stávají odborníky na svou vlastní životní realitu. V kulturně citlivém vzdělávacím přístupu se žitá realita a perspektiva účastníků přesouvá do centra zájmu. Účastníci jsou upevňováni ve svých znalostech o vlastní životní realitě. Co by bylo potřeba z jejich strany osobně udělat, aby byli schopni dlouhodobě jednat udržitelně? Jak by vypadal můj každodenní život, pokud by se udržitelné chování jevílo jako přirozené? V jakých momentech jsem (de)motivován k udržitelnému jednání?

Kolečko zájmen

Ne všichni lidé se ztotožňují s pohlavím, které jim bylo přiděleno při narození. Tito lidé jsou označováni jako trans nebo nebinární.

V komunitách, které jsem poznal, se ustálil zvyk spojit kolečko představování s kolečkem zájmen nebo doplnit požadovaná zájmena na jmenovky. Lidé s trans-identitou mají často zkušenost, že jejich existence není brána v potaz a že oni sami nebo jejich podstatná část je zneviditelněna. V jejich životní realitě tato část často hraje důležitou roli, protože svět, který zná pouze 2 pohlaví, vytváří nepohodlí pro mnohé, kteří se do něj nemohou nebo nechtějí zařadit. Zájmenné kolečko je nízkoprahovou metodou, jak to zviditelnit nebo ukázat, že tyto identity jsou uznávány. I když se workshopů nezúčastní žádná trans-osoba, myslím, že je užitečné narušovat normy. Koneckonců smyslem workshopů o SET je umožnit dobrý život všem a zpochybnit to, na co jsme zvyklí.

Příklad

„Chceme, aby každý účastník našeho semináře zde mohl být tím, kým je. Proto kromě svého jména nebo toho, jak chcete, aby vás ostatní oslovovali, uveďte i své zájmeno. Tedy například oni/oni, on/on, ona/on nebo jiné. Pro někoho to může být nezvyklé a bude docházet k chybám. Možná také ze strany nás samotných. Pro nás je však důležité, abychom se navzájem upozorňovali, když je někdo osloven nesprávně.“

Bohužel se vždy najdou lidé, kterým toto téma připadá směšné a zbytečné a jsou jím iritováni. Podle mých zkušeností však toto téma vyvolává hlavně strach nebo obavu, že by mohlo být ublíženo druhým, protože gender je v mnoha jazycích neustále přítomen a stále se v něm dělají chyby. Pro ulehčení této situace je vhodné na to také před kolečkem představování krátce upozornit.

Pomůže také, když jsou v místnosti k dispozici materiály, aby si účastníci mohli vyhledat pojmy a najít základní informace o pohlaví a genderu, protože nedostatek znalostí je často trapný, zejména ve skupinách, kde je to pro mnohé přirozené.

Co bych mnohem raději řekl...

Témata, kterými se SET zabývá, jsou komplexní a úzce souvisejí s životním prostředím každého z nás. Často se týkají rozebírání a zpochybňování zažitých norem a zvyklostí. Stejně jako hmotný svět (např. budovy, instituce, hranice atd.) si s sebou nese svou (někdy problematickou) historii, tak si ji s se-

bou nese i jazyk, pojmy a teorie. Chceme-li změnit svět, stojí za to přemýšlet o tom, jaká slova a vyobrazení používáme k vysvětlení situace.

Pro mě jako školitele je důležité najít rovnováhu mezi prostorem pro učení, v němž lze dělat chyby a poučit se z nich, a ochranným prostorem, v němž učení probíhá tak, aby bylo co nejméně na úkor diskriminovaných osob. Zejména ve skupinách, které se ještě pořádně neznají, může být dobrým úvodem do tématu kontrola pojmů, které by se mohly stát problematickými, a zároveň nabídka alternativ. Tímto způsobem lze předejít situacím, které jsou pro některé účastníky nepříjemné, a na druhou stranu lze prezentovat různé pohledy a poznatky o komplexnosti témat.

To platí zejména pro semináře, kde se probírají globální souvislosti. Mnohé termíny, které se zrodily v evropském kontextu, mají koloniální a rasistickou minulost a stále vyvolávají pohoršení. Společné sesbírání termínů, vysvětlení, proč jsou problematické, a nabídnutí alternativ může být vděčným způsobem, jak se vypořádat se skutečností, že termíny se obvykle nepoužívají vědomě, ale jsou spíše „normalizované“, a není za nimi žádný zraňující záměr. V případech, kdy existují různé pohledy, může pomoci požádat o osobní reference k daným termínům. Co pro mě tento termín znamená a co si s ním spojuji? Je důležité projevit takt, protože pojmy mohou být spojeny s traumaty a účastníci by neměli být nuceni mluvit o svých osobních traumatech před skupinou cizích lidí. V konečném důsledku je cílem, aby diskriminované osoby zažily, že jejich nepohodlí a zranění je vyslyšeno, že se skupina snaží diskriminaci v budoucnu vyhnout, že diskriminační výroky se netýkají celého člověka a „chyby“ nejsou absolutní, ale umožňují prostor pro změnu. Kromě poukázání na podmínky na začátku je pak důležité reagovat v praxi, když se vyskytnou incidenty, a to v tom smyslu, že incidenty mají prioritu. V případech, kdy není prostor pro zpracování incidentu, problém není jasný nebo osoba trvá na svém problematickém výroku, lze v případě potřeby na konfliktu pracovat i po skončení lekce v dialogu. V každém případě by se incident měl řešit.

Moderování aneb Aby se každý mohl vyjádřit

Kdykoli položím skupině otázku, řídím společný brainstorming, diskusi nebo se snažím získat obraz o náladě ve skupině, jsou ve skupinách lidé, kteří mluví více, a takoví, kteří mluví méně. To, co se říká nebo jak se říká, je obvykle nerovnoměrně rozloženo. Lidé mají různé potíže s účastí: mluvit před skupinou, mluvit nahlas, dávat najevo své pocity, sdílet něco osobního, nesouhlasit, opravovat někoho, odlehčit náladu vtipem, zeptat se, jestli někdo něčemu nerozumí, shrnout, co bylo řečeno, a tak dále. Pro různé lidi může být toto všechno různým způsobem snadné nebo obtížné. Může to mít mnoho důvodů a ne vždy je to problematické. Pokud se to však ve stejných pracovních skupinách lidí neustále opakuje, stává se to problematickým. I když je něco řečeno, nemusí to být nutně hodnoceno stejně. Například cis muži jsou bráni vážněji a v průměru jsou považováni za odborně kompetentnější. To platí i pro bělochy ve srovnání s BIPOCS. Svou roli však hrají i faktory, jako je vzdělání, jazyk a kulturní kontext. To samozřejmě ovlivňuje, jak přirozeně se lidé účastní skupinových situací a kdy jsou ochotni více naslouchat. Na jedné straně je proto důležité, abyste takové situace jako facilitátor rozpoznali, a na straně druhé, abyste se s nimi vypořádali. Pokud jako moderátoři nebo vedoucí seminářů chceme, aby se všichni účastníci otevřených diskusí a vyslechli všechny pohledy, pak musíme použít několik triků, jak nerovnoměrné rozložení sil vyrovnat. Ale přestože je pro mě důležité, abych si udělal obrázek o všech účastnících, rád bych upozornil na to, že je vždy legitimní se nezúčastnit a neotevřít se.

3 tipy pro moderování

Vděčné dotazy

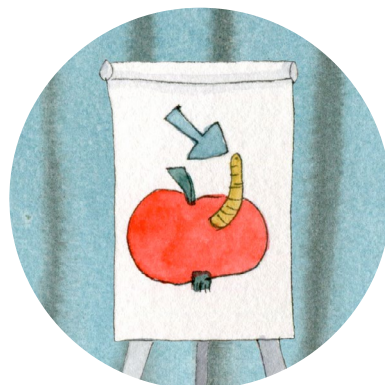
Když si všimnu, že se někteří lidé ještě nevyjádřili, někdy stojí za to se prostě vděčně zeptat, jestli nemají nějaké postřehy k tématu. Zejména při brainstormingu považují za užitečné se v určité chvíli krátce pozastavit a zeptat se, zda má někdo nějaký nápad. Často se mi stává, že lidé, kteří zatím ničím konkrétním nepřispěli, přispívají skvělými nápady!

Pěstování skupinového uvědomění

Když lidé hodně a živě mluví, je pro mnoho ostatních obtížné klást otázky nebo se zapojit. V těchto situacích považuji za užitečné poskytnout zpětnou vazbu a říci účastníkům, aby předtím, než začnou mluvit, se všemi navázali oční kontakt, aby zjistili, zda chce mluvit ještě někdo další. Pomáhá také stanovit pořadí mluvení pomocí zdvižené ruky. Osoba, která má mluvit jako další, má jeden prst ve vzduchu, další má dva atd. To pomáhá zpomalit konverzaci a také pomáhá účastníkům získat představu o skupině jako takové.

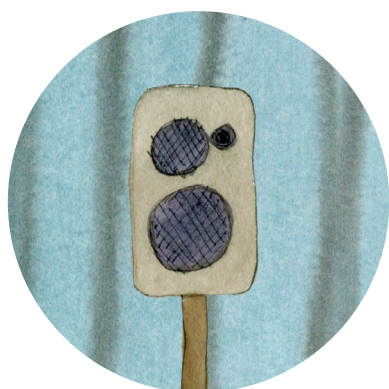
Rychlé kolečko

V závislosti na velikosti skupiny považuji za užitečné čas od času uspořádat rychlé kolečko, ve kterém může každý krátce říci něco k tématu.

Další četba a tipy

- Free to be you and me (Toolkit for youth workers, volunteer coordinators and trainers): <https://kurzelinks.de/FTBToolkit>
- Norm Criticism Toolkit: <https://kurzelinks.de/NCToolkit>
- Reflektivní návod pro jednotlivce i skupiny k diskuzi o bělošských privilegiích: SAAD, Layla, F. (2020). *Me and white supremacy*.
- Také její výzva na Instagramu: <https://kurzelinks.de/instalayla-saad>

Vytváření vzdělávacího prostoru pro sociálně-ekologickou transformaci

Barbora Adamková, Jakub Mácha

V současné době čelíme mnoha krizím, od toho, že jsme na vlastní oči svědky klimatického kolapsu ve střední Evropě, až po prohlubující se sociální a ekonomické nerovnosti. Nadešel čas pro sociálně-ekologickou transformaci (SET) a jedním z jejích pilířů musí být vzdělávání. Způsoby, kterými v současnosti my i mnozí další pedagogové o vzdělávání přemýšlíme, je však třeba přehodnotit a zrevidovat. Nestačí pouze přednášet a jednosměrně předávat znalosti a informace. Vzdělávání, které může být v nejistém světě přínosné, musí být univerzální. Musíme přijmout učení od sebe navzájem, ale také od nečlověčího světa, respektovat různé zkušenosti, naučit se skutečně naslouchat, zpracovávat a analyzovat nové informace, abychom je mohli dále využívat.

Neformální vzdělávání nám poskytuje vynikající základ pro zkoumání a rozšiřování možností učení. V naší lektorské praxi se snažíme sestavovat vzdělávací programy a školení tak, aby vytvářely co nejplodnější prostředí pro učení. Všechny skupiny mají různé účastníky a schopnost plně se zapojit do procesu se může každému jevit jinak. Naplnění jejich potřeb je klíčové – může jít o potřebu prostoru pro tiché, osobní rozjímání, sdílení ve dvojicích nebo jen dostatečný počet přestávek s nápoji a občerstvením.

Obvyklá praxe zahrnuje vedení skupiny k vytvoření vlastních pravidel či kodexu chování, který reflektuje, jakým způsobem chtějí účastníci postupovat a společně se učit. Mezi ně běžně patří respektování různých názorů, aktivní naslouchání, dohoda, že vždy mluví jen jedna osoba, nebo nepoužívání telefonů během pracovních bloků. Při koncipování tvorby kodexu chování čas-

to hovoříme o našem školení jako o „bezpečném prostoru“. Při neformálních vzdělávacích akcích se bezpečným prostorem často rozumí prostor, kde se každý může podělit o to, co si myslí, jak se cítí a kde může jednat svobodně a bez toho, aniž by ho ostatní odsuzovali.

Je to ale skutečně možné? Můžeme opravdu vytvořit prostor, který často pojme až 20 osob s různými světonázory, úhly pohledu a emocionálními potřebami? Dokážeme zajistit, aby nikomu neublížily zlomyslné nebo nepoučené, ale dobře míněné komentáře a otázky?

Jinými slovy, je bezpečný prostor skutečně tím správným referenčním bodem v naší vzdělávací praxi? Z historického hlediska jsou kořeny bezpečných prostorů v praxi marginalizovaných skupin, jako jsou skupiny zvyšující feministické uvědomění, různé skupiny lidí s jinou barvou pleti, komunity LGBTQ+ atd. Uvedeme-li příklad z oblasti feminismu, tyto skupiny složené pouze z žen vytvořily bezpečný prostor, aby mohly sdílet a poznávat zkušenosti ostatních, společné základy svých zkušeností. Jeden z nejznámějších sloganů feministického hnutí „osobní je politické“ čerpá právě z těchto bezpečných prostorů. Tyto prostory byly nezbytné, protože veřejná sféra – nejen média, patriarchální rodiny a církve, ale i levicová hnutí byly pocíťovány jako málo bezpečné. I v těchto prostředích se replikovala dominantní mocenská dynamika a zkušenosti s nerovností byly přehlíženy, nebyly brány vážně...

Panic Zone

Learning is beyond what you are familiar with and becomes very difficult.

Learning Zone

Where you grow and learn.

Comfort Zone

Safe place to reflect.

I když uznáváme význam bezpečných prostorů v minulosti i dnes pro marginalizované osoby, rádi bychom v kontextu vzdělávání vytvořili jiný rámec. Představa bezpečných prostor odkazující na vzdělávací prostory, které poskytují útočiště lidem z mnoha různých prostředí, by mohla být falešná a potenciálně nebezpečná, protože nemůžeme zaručit naprosté bezpečí. Přesněji řečeno, pojem bezpečí ve vzdělávacích prostorech je jiný než ten, na který odkazují bezpečné prostory ve svém historickém významu. Naše vzdělávací prostory můžeme spíše formulovat jako „bezpečnější“ – s uznáním naší snahy a aktivního přístupu k přizpůsobení se potřebám všech a zároveň s upřímností ke skutečnosti, že nikdo nemá úplnou kontrolu nad tím, jak se prostor bude vyvíjet.

Abychom mohli změnit v současnosti převládající systémy, musíme překročit své zóny pohodlí, musíme zkoumat, naslouchat různým názorům a být konfrontováni s různými skutečnostmi. Chceme-li, aby byla SET

úspěšná, musíme vytvářet nová spojení a co nejrozmanitější vzdělávací prostory. Přesunout lidi z jejich zóny pohodlí znamená snížit odpovědnost facilitátora za to, aby byl pozorný k potřebám všech. Jde o to udržet lidi v zóně učení, protože zóna paniky se podobá drsné realitě, kterou mnozí marginalizovaní lidé až příliš dobře znají ze svého každodenního života.

V neformálním vzdělávání, čerpajícím inspiraci z práce sociální aktivistky bell hooks „Ain't I a Woman: Black Women and Feminism“ (Nejsem snad žena: Černé ženy a feminismus, 1981), nezveme marginalizované osoby do centra, kde by se musely podřídit univerzálním standardům. Neformální vzdělávání nám umožňuje přemýšlet o našich vzdělávacích prostorech jako o dočasných neinstitucionálních uspořádáních, a vytvářet tak prostor na okraji, kde mohou být slyšet všechny hlasy a který umožňuje všem společně se učit, jak se bránit všem formám útlaku.

„Naše přežívání závisí na naší schopnosti vytvářet koncepce alternativ, často improvizovaných. Teoretizovat tuto zkušenost esteticky, kriticky je programem radikální kulturní praxe. Pro mě je tento prostor radikální otevřenosti okrajem – zásadní hranou. Umístit se tam je obtížné, ale nezbytné. Není to ‚bezpečné‘ místo. Člověk je vždy v ohrožení. Člověk potřebuje společenství rezistence.“ (hooks 1981: 19).

Ponořit se hluboko do zóny učení vyžaduje odvahu, protože je to často riskantní a náročné. Někdy to vyžaduje, abychom měli dostatek odvahy překonat určitou míru nepohodlí spolu s opuštěním dřívějších postojů a stanovisek ve prospěch těch nových. Zejména pokud jde o politické a transformační vzdělávání, udržení lidí v zóně učení vyžaduje aktivní péči a podporu. My jako facilitátoři poskytujeme vedení v zóně učení, v níž mají lidé dostatek odvahy se aktivně zapojit. Kromě toho je naší povinností si uvědomovat, že ne všichni podstupují stejné riziko a že bychom podle toho měli formovat vzdělávací proces. Zároveň je důležité v rámci vzdělávací skupiny ujasnit, že účastníci jsou zodpovědní nejen za své vlastní učení, ale také za skupinové procesy.

Pokud jde o naše účastníky a jejich účast v programu, zůstat v jejich bezpečném prostoru může znamenat spíše mlčet než mluvit nebo být zdvořilý spíše než provokovat. Domníváme se, že rámec bezpečného prostoru odkazuje na důležitou myšlenkovou tradici, která nám však v kontextu různorodých skupin v neformálním vzdělávání příliš dobře neslouží. Bezpečný prostor poukazuje na procedurální povahu vytváření jakéhokoli vzdělávacího prostoru a na skutečnost, že prostory nejsou nikdy stoprocentně bezpečné. Rádi bychom podpořili rámec odvážného prostoru, který významně čerpá z tradice bezpečných i bezpečnějších prostorů a zároveň oceňuje odvahu každého účastníka, který do

vzdělávacího prostoru vstupuje. Zásadní je také navodit takovou atmosféru, v níž je možné vznést kritiku toho, jak je prostor organizován, zejména když se snažíte vytvořit odvážný prostor z pozice privilegované osoby.

Odvážný prostor a zóna učení jako výchozí metoda na školeních

Jedním ze způsobů, jak se odpovědnost za vytvoření prostoru pro učení dělí mezi facilitátory a účastníky, je vytvoření kodexu chování nebo základních pravidel. Na začátku školení nám to často připadá jako banální nutnost, která udává tón a hranice vzdělávacího prostoru, ale až teprve *po skončení* této části se přechází k vlastnímu vzdělávacímu obsahu. „Respektujeme ostatní a během sezení nepoužíváme telefony, samozřejmě...“.

Navrhujeme však zavést myšlenku odvážného prostoru jako obecného rámce pro kodex chování spolu s diskusí o historii bezpečného prostoru. Domníváme se, že se tak „úvod do vzdělávací potřeby“ promění v plnohodnotnou lekci s koncepčními vstupy, přičemž je třeba mít na paměti, že konečným cílem je být pozorný k potřebám všech a udržet lidi v zóně učení po celou dobu setkání.

Anotace

Tato aktivita je určena pro začátek výukového bloku, protože umožňuje společné ustanovení vzdělávacích prostor. V rámci této aktivity je představena historie bezpečných prostor, což vede k vytvoření kodexu chování s využitím rámce odvážných prostor. Aktivita pomáhá účastníkům prozkoumat jejich preference pro vytváření co nejplodnějšího studijního prostředí a jeho sdílení s ostatními.

Cíle

- Spoluvytvořit se vzdělávací skupinou kodex chování pro vzdělávací akci.
- Účastníci vědí, jakého vzdělávacího prostoru chtějí spolu s facilitátory dosáhnout a jak toho dosáhnout.
- Účastníci znají význam pojmů bezpečný prostor, bezpečnější prostor a odvážný prostor.
- Účastníci se seznámí s historií konceptu bezpečných prostorů.

Pomůcky

Flipcharty, fixy

Čas / Celkem

100 minut

10 min

Seznamte účastníky s touto aktivitou

Nyní si uděláme čas na povídání o různých prostorech, zejména těch, které souvisejí s učením a vzděláváním. Budeme se zabývat tím, co jsou to bezpečné a bezpečnější prostory a co jsou to odvážné prostory. Využijeme čas k tomu, abychom se zamysleli nad vlastními preferencemi, pokud jde o učení. Výsledkem našich diskusí bude kodex chování, soubor pravidel a doporučení pro společnou práci, která je ohleduplná k potřebám všech.

Přivítání účastníků

Začněte „uvítací“ aktivitou. Připravte si seznam identit, které jsou relevantní pro váš školicí kurz a skupinu. Zatím je nečtěte ani je nesdílejte se skupinou. Místo toho účastníky přivítejte. Otevřete vzdělávací prostor a přivítejte všechny účastníky kurzu.

Nyní bych vás rád požádal, abyste přivítali kohokoli, koho chcete. Přemýšlejte o všech lidech, kteří by měli být uvítáni a na které by se mělo brát ohled, pokud jde o náš vzdělávací prostor. Čí hlas a zkušenosti by byly přínosné? Od koho se hodně učíte?

Cílem této činnosti nemusí být vytvoření vyčerpávajícího seznamu všech možných identit.

Příklad: Lidé s jinou barvou pleti mohou sedět v kruhu s lidmi z dělnického prostředí, s lidmi s postižením nebo s těmi, kteří neměli možnost studovat na univerzitě.

Poté, co se kruh uzavře a všichni promluví, poděkujte všem za přivítání tolika lidí ve vašem vzdělávacím prostoru.

30 min

Od bezpečného prostoru k prostoru odvážnému

Nyní se zaměříme na trochu teorie a historie. V závislosti na skupině můžete přímo vysvětlit historii a účel bezpečných prostor a jak se tento termín používá ve vzdělávání (viz text výše).

Případně se můžete vyptávat pokládáním otázek skupině:

- *Znáte pojem bezpečný prostor?*
- *Pokud ano, můžete vysvětlit, co to znamená? Zapojili jste se někdy do podobného prostoru?*

Společně se skupinou můžete vypracovat definici bezpečného prostoru. Můžete doplnit kontext a původ tohoto termínu. Poté můžete přejít k možným úskalím nebo kritice tohoto pojmu v kontextu vzdělávání.

- *Napadají vás nějaké problémy, které by mohly nastat v bezpečných prostorech?*

Po vyjmenování několika možných problémů (různé potřeby lidí, nemožnost zaručit bezpečnost atd.) můžete hlouběji vysvětlit koncept bezpečnějších a odvážných prostor.

Na tomto školení bych rád, abychom společně vytvořili odvážný prostor, abychom v následující části mohli navrhnout rámeček pro naše společné učení.

Začněte s pojmem bezpečných prostor, které jsou obecně známější než ty odvážné. Zmiňte jejich historický kontext a účel a vysvětlejte, proč chcete přejít k odvážným prostorům (viz text výše).

30 min

Skupinová práce

Vytvořte skupiny po třech až čtyřech lidech, každá skupina dostane flipchart a fixy.

Vaším úkolem je nyní probrat vaše potřeby, priority a zkušenosti z našich vzdělávacích prostor. Pokuste se je srozumitelně formulovat a zaznamenat na flipchart – vytvoří základ pro náš společný kodex chování. Bude to soubor pravidel a doporučení, kterými se budeme řídit po celou dobu školení, aby se každý mohl účastnit podle svých představ.

Zde jsou rámcové otázky:

- *Co nejlépe podporuje vaše učení? (prostředí, formát, styl atd.)*
- *Co potřebujete, abyste se mohli plně zapojit do našeho odvážného prostoru?*
- *Jak by pro vás mohl být prostor pro učení bezpečnější?*
- *Máte pozitivní zkušenosti s učením v bezpečném prostoru?*

30 min

Úvahy a vzájemné sdílení

Vyzvěte skupiny, aby se vrátily do kruhu. Nejprve věnujte čas reflexi toho, jak cvičení probíhalo, a poskytněte prostor pro sdílení emocí:

- *Jak se vám cvičení líbilo?*
- *Bylo snadné rozpoznat vaše potřeby při učení?*

Poté, co se několik lidí o své zkušenosti podělí, vyzvěte každou skupinu, aby krátce představila, o čem mluvila. Nechte ostatní klást otázky nebo vznášet připomínky. Zamyslete se nad body, které se opakovaně objevují, nebo třeba nad případnými rozpory.

Není nutné ukončit lekci kodexem chování, který je pevně daný. Důležitější je samotná debata, protože pomáhá účastníkům seznat, že existuje mnoho potřeb, že každý člověk je jiný a má jiný styl učení.

Nezapomeňte zdůraznit, že celá skupina je zodpovědná za vytvoření prostoru, který chce zažít. Po skončení semináře můžete flipcharty pověsit na zeď nebo vytvořit kompilaci, kterou vystavíte.

Pokud školení trvá několik dní, doporučujeme vracet se ke kodexu chování, abychom si připomněli vlastní roli a odpovědnost ve skupině a ve vzdělávacím prostoru.

Tipy a doporučení

Úloha aktivního naslouchání v odvážných prostorách

Můžete lidi povzbudit, aby využili svůj volný čas a podělili se s ostatními ve skupině o svůj proces učení, obavy nebo úvahy. Existuje více způsobů, jak to udělat bezpečněji a efektivněji. Můžete vytvořit „studijní parťáky“ – dvojice, které budou během školení/akce sdílet svůj proces učení. Jednoduše požádejte lidi, aby si našli někoho, s kým budou moci uvažovat, a udržujte systém partnerů po celou dobu školení. Další možností je nechat účastníky pracovat v rámci jejich „domovských skupin“, tedy lidí, se kterými již mají kontakty. V případě mezinárodních projektů to mohou být lidé

z jejich domovské země, se kterými sdílejí svůj mateřský jazyk, což je pro některé jednodušší a bezpečnější.

Co když se nemají s kým spolupracovat?

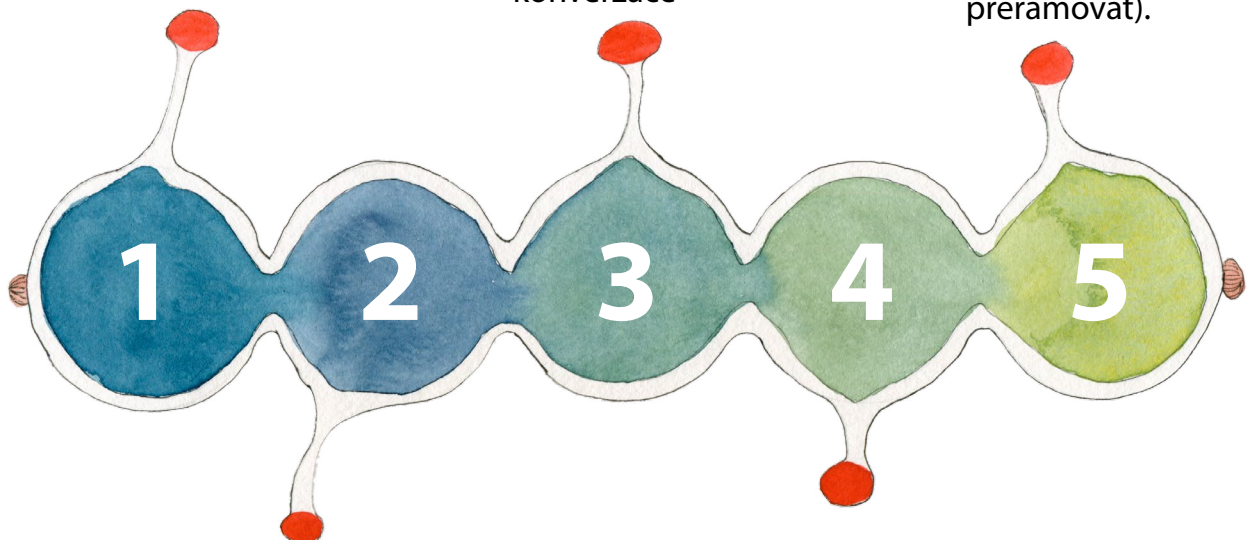
Ne každý se rychle spřátelí, ne vždy se podaří vytvořit výše zmíněné role a ne každý je připraven obrátit se s žádostí o pomoc nebo podporu přímo na facilitátory. Tip – stanovte na školení roli posluchačů. Umístěte flipchart na stěnu s tabulkou a určete dva posluchače pro každý den. Lidé se dobrovolně zapíší do závorek na každý den. Posluchači nemají být terapeuti nebo poskytovateli zpětné vazby, ale mají poskytovat podporu prostřednictvím aktivního naslouchání. V případě potřeby vysvětlete, co je aktivní naslouchání.

PĚT KROKŮ AKTIVNÍHO NASLOUCHÁNÍ

Být přítomen a přijímat informace

Zhodnotit body konverzace

Odpovědět na základě toho, co bylo řečeno (zopakovat a přerámovat).

Chápat obsah

Zapamatovat si, co bylo řečeno a říct klíčové body

Zdroje a další četba

- ARAO, Brian a CLEMENS, Kristi (2013). *From Safe Spaces to Brave Spaces: A New Way to Frame a Dialogue Around Diversity and Social Justice. The art of effective facilitation: reflections from social justice educators.* Stylus Publishing, LLC. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/bravespaces>.
- ANZALDÚA, Gloria a KEATING, Ana Louise, ed. (2002). *This bridge we call home: radical visions for transformation.* Routledge, s. 1–5.
- hooks, bell (1989). *Choosing the margin as a space of radical openness.* Framework: The Journal of Cinema and Media, no. 36., s 15-23. Dostupné z: <https://kurzelinks.de/bellhooks>.

Kolektivní představy o vzdělávání kritickém vůči moci

Kippunkt Kollektiv

Složitost, ve které vzděláváme

“Změna systému, ne změna klimatu!”

Je pravděpodobně nejznámějším heslem hnutí za klimatickou spravedlnost, které jste možná slyšeli, nebo dokonce již sami provolávali na demonstraci či protestu. Právě tímto politickým sloganem se řídí i naše práce v Kippunkt Kollektiv (německy: Kollektiv bodu zvratu), emancipačním vzdělávacím kolektivu se sídlem v Berlíně, který se zabývá otázkami klimatické spravedlnosti prostřednictvím participativních workshopů, školení a kreativních vzdělávacích prostor pro mládež i dospělé. Základem naší práce je pochopení vzájemného propojení kapitalistického systému a klimatické krize. Jelikož je tento systém také úzce spojen s problémy de-demokratizace, sexismu, rasismu a dalších forem diskriminace (Fraser, 2021), klademe v naší práci jako pedagogové zvláštní důraz na otázky sociální spravedlnosti. Zároveň se aktivně snažíme vytvářet různé způsoby organizace a vzájemných vztahů.

Jinými slovy, utopická praxe na bázi hnutí zdola je jádrem toho, jak se organizujeme jako kolektiv a jaké vzdělávací prostory vytváříme, abychom jednotlivce a skupiny provedli složitostí světa, ve kterém žijeme. Jak tuto „složitost světa“ chápeme, je stručně popsáno v následující části. Druhý oddíl nabízí návod pro pedagogy, aby si v rámci této složitosti uvědomili svou vlastní sociální situaci. Ve třetím oddíle jsme shromáždili některé z našich přístupů k působení ve prospěch „změny systému, nikoliv změny klimatu“.

Přestože jsme všichni postiženi kapitalistickým systémem a souvisejícími systémy rasového a sexuálního útlaku, stejně jako klimatickou nouzí způsobenou fosilními palivy, nejsme všichni na stejné lodi. Naše fyzická poloha a naše sociální situace určují, jak vážně nás sít vzájemně se křížících systémových nespravedlností ovlivňuje. Vztahy moci a postavení ve společnosti – především vztahy třídní, rasové a genderové*, ale také vztahy věku a (ne)schopnosti – ovlivňují mimo jiné naše životní očekávání, zdraví, možnosti politicky se angažovat a naše šance přizpůsobit se změněné klimatické realitě a budoucnosti. Jinými slovy, mocenské vztahy určují hranice a možnosti našeho myšlení a jednání (Haslanger, 2018). Tyto mocenské vztahy však nestrukturují pouze náš každodenní život a politickou realitu, ale ovlivňují také naši vzdělávací práci. V Kippunkt Kollektiv proto věříme, že je zásadní si tyto vztahy uvědomovat, zviditelňovat je a postavit se jim tím, že budeme rozvíjet jiné způsoby organizace a společného soužití, které zohledňují nerovnoměrné rozložení moci a umožňují odpovědné využívání moci za účelem klimatické spravedlnosti.

Jedním z důležitých způsobů, jak zkoumat mocenské vztahy ve vzdělávací práci, je podívat se na aspekt *dostupnosti*. Proto si klademe následující otázky: Zaprvé, pro které lidi a skupiny je snadné dostat se na naše semináře a školení? Za druhé, kteří lidé a skupiny se našich vzdělávacích nabídek neúčastní a jaké překážky to mohou způsobovat? Zatřetí, jak můžeme naši vzdělávací činnost zpřístupnit lidem, kterých se klimatická krize dotýká nejvíce? A konečně, kdo vůbec dostane šanci pracovat jako pedagog? Všechny tyto otázky jsou

* V návaznosti na Charlese Millse, Sally Haslangerovou a Carol Patemanovou hovoříme o rase a pohlaví v sociálním, nikoli biologickém smyslu. Obě kategorie popisují systémy na rozdíl založených privilegií a diskriminace, které byly vytvořeny politickými, sociálními a kulturními procesy a které stále existují a různými způsoby se reprodukují (Haslanger, 2012; Mills, 1997; Pateman, 1988).

cenné při zkoumání toho, kdo je do vzdělávání zahrnut a dostává zde prostor, a kdo je naopak ze vzdělávání vyloučen a je v něm diskriminován (Mills, 1997). To nás vybízí k zamyšlení nad tím, co vlastně znamená mocensky kritické vzdělávání.

První kroky k mocensky-kritickému vzdělávání: reflexe založená na praxi

Věříme, že rozvíjením povědomí o sobě samých v síti vzájemně se křížících mocenských vztahů je možné stát se aktivním činitelem SET. Proto vás v prvním kroku vyzýváme ke kritické reflexi vlastní sociální situace a jejích důsledků týkajících se vaší práce v oblasti vzdělávání. Vyzýváme vás, abyste si při procházení níže uvedených otázek vyhradili dostatek času. Pokuste se být k sobě upřímní a laskaví a udělejte si poznámky pro další úvahy.

Otázky k individuální sebereflexi (podrobnější seznam je přiložen k tomuto textu):

- Když se podíváte na svou sociální situaci, jaké je vaše postavení vzhledem k mocenským vztahům třídy, rasy, pohlaví, (ne)schopnosti a věku? Když projdete všechny zmíněné aspekty, zamyslete se nad tím, zda jste blízko, nebo dále od moci. Pokud váš život ovlivňují další mocenské vztahy, neváhejte je doplnit.
- Po tomto zmapování vaší sociální situace: Jak se cítíte ve svém těle? Jaké emoce, otázky a vhledy se vynořují?
- Pokuste se svá zjištění propojit se svou rolí pedagoga: Které z těchto mocenských vztahů ovlivnily vaše šance stát se pedagogem a jak?

Pokud jste organizováni kolektivně nebo v rámci procesu týmové spolupráce, dopo-

ručujeme nejprve provést individuální reflexi a poté své myšlenky a emoce vzájemně sdílet a prodiskutovat. Pokud obvykle pracujete sami, požádejte přátele, kteří se také věnují vzdělávání, aby se zamysleli společně s vámi. To může přinést mnohem větší vhléd a zábavu!

Pro kolektivní úvahy navrhuje navíc hovořit o těchto otázkách:

- Jak rozmanité jsou sociální situace a identity ve skupině?
- Jaké mocenské vztahy mohou vylučovat lidi s jinými identitami a z jiných sociálních situací z účastenství ve vaší skupině?
- Jaké mocenské vztahy fungují ve vaší skupině jako formální nebo neformální hierarchie? (Např. cis-muži mluví mnohem více na plenárních zasedáních nebo finanční nerovnost ovlivňuje rozhodování).
- Jak mocenské vztahy ovlivňují vaši vzdělávací práci ve skupině? Jaké projekty (finančně dobře ohodnocené oproti těm, které jsou v souladu s vašimi hodnotami a vizemi) přijímáte a proč? Na jakých tématech pracujete a proč? Jaké perspektivy používáte v rámci své práce a proč?
- Jaké zdroje a možnosti máte jako kolektiv, abyste mohli pracovat více v souladu s vašimi hodnotami a vizemi a abyste mohli diverzifikovat perspektivy zahrnuté do vaší práce?

Při reflexi a výměně názorů s ostatními lidmi mějte na paměti různorodost identit a sociálních situací; mohlo by se stát, že nedoceníte, jaké zkušenosti lidé mají a jaké identity (např. z hlediska pohlaví) si sami zvolili. Buďte otevření nápravě, například v případě, že jste o někom omylem použili špatné zájmeno. Buďte i nadále otevření a laskaví vůči sobě i ostatním. Sebeurčení identit a suverenity nad interpretací zkušeností mají nesmírný význam. Navíc si uvědomte, že sdílení zkušeností s diskriminací a privilegii může vyvolat silné emoce a být velmi vyčerpávající. Doporučujeme zavést citlivou facilitaci, která vytvoří prostor, v němž se všichni mohou cítit bezpečněji a respektovaněji. V příloze uvádíme stručný návod, jak by taková citlivá facilitace měla vypadat.

Jsme si vědomi toho, že v žádném politickém boji nelze zvítězit pouze jedinou reflexí. Přesto věříme, že tyto otázky a náměty mohou být užitečné jako základ pro budování procesů pravidelných reflexí a provádění změn v rámci skupiny. Kromě toho slouží jako praxe, která zvyšuje obecné povědomí. Často jsou znalosti o moci a souvisejících problémech méně rozšířené a v mnoha skupinách chybí konkrétní zkušenosti pro jejich řešení. V takovém případě doporučujeme zapojit i další materiály o těchto nedostatcích. Prozatím přejdeme k nápadům na kolektivní řešení.

„Změna systému, ne změna klimatu!“ převedeno do vzdělávací praxe

Naše zkušenosti z Kippunkt Kollektivu ukázaly, že jedním z hlavních zdrojů pro uplatňování mocensko-kritického vzdělávání je solidarity. Být organizován kolektivně není vždy snadné a někdy je to dokonce velmi náročné. Integrace reflexe a praxe solidarity však může zvýšit odolnost skupiny, podpořit posun k rovnějším mocenským vztahům a pomoci upřednostnit ideály před finančními potře-

bami. Jako první krok k praktikování solidarity proto doporučujeme spojit se do týmu. Práce v týmech otevírá prostor pro budování a prožívání vztahů rovnosti, důvěry a solidarity – alespoň nakolik je to možné v rámci větší složitosti našich výše popsaných sociálních situací. V neposlední řadě se domníváme, že změna způsobu, jakým se organizujeme jako vzdělávací kolektiv, může snížit bariéry pro ostatní, aby se zapojili do transformativního vzdělávání. V našem kolektivu jsme se zamýšleli nad přístupností a utopickými politickými vizemi. Na základě těchto úvah zkusíme jiné způsoby organizace jako kolektiv. Konkrétně to pro nás znamená následující:

S ohledem na peníze a čas:

- Neplatíme si podle odpracovaných hodin. Víme, že ne každý má stejné možnosti. V souladu s tím platíme podle toho, co lidé potřebují k zaplacení svých účtů.
- Jednotlivcům a aktivistickým skupinám nabízíme vzdělávací formáty zdarma nebo na základě darů. Za tímto účelem pravidelně žádáme o nadační granty a veřejné dotace.
- Zejména v prvním roce jsme vykonali mnoho dobrovolné (neplacené) práce, která se zaměřila na reflexi privilegií a hierarchií uvnitř skupiny a na budování inkluzivních a transparentních procesů a struktur, na nichž je náš kolektiv založen. V důsledku toho jsme měli méně času na vzdělávací práci, o níž jsme ve skutečnosti stáli. Zpětně to však vnímáme jako klíčový faktor pro vytvoření vztahů důvěry a solidarity, v nichž spolupracujeme.

Pokud jde o práci a rozhodování:

- Účast na našich týdenních plenárních zasedáních není povinná. Nicméně v případě potřeby jsou plenární zasedání organizována jako hybridní (fyzicky přítomné zasedání s možností využít videokonferenci), aby se zasedání mohl zúčastnit každý.
- Pro každé plenární zasedání máme facilitátora a zapisovatele, který vypracovává záznam, a snažíme se v těchto rolích střídát. Cílem je snížit hierarchii znalostí a rozdělit reprodukční práci v rámci skupiny.
- Každý si může vybrat, zda bude pracovat na tom, co ho baví a v čem se cítí jistý nebo o čem se chce něco dozvědět. Neexistují žádné silné osobní závazky k plnění konkrétního úkolu. Současně je důležitým aspektem sdílená odpovědnost. Toto vyvažování odpovědnosti a osobní svobody vyžaduje úvahy a procesy založené na důvěře, odhodlání a solidaritě.
- Nemáme šéfa. Na všech důležitých rozhodnutích se shodujeme v konsensuálním procesu. Zde se snažíme věnovat dostatek času na rozmyšlenou, s ohledem na význam a naléhavost rozhodnutí. Snažíme se také zapojit co nejvíce perspektiv. Za tímto účelem používáme rozmanité metody a materiály. Kromě toho také vyzýváme lidi, aby v případě, že se nemohou zúčastnit diskusí v plénu, napsali své vlastní názory prostřednictvím e-mailu.

S ohledem na individuální a kolektivní rozvoj:

- Snažíme se vzdělávat a rozvíjet své schopnosti a společně se zamýšlíme nad různými tématy a taktikami, někdy s podporou externích odborníků (např. školení o kritice bělošství, vizualizace, jak mluvit a dýchat při facilitaci).
- Při rozhodování o vstupu nových lidí věnujeme velkou pozornost výše zmíně-

ným aspektům *dostupnosti* vzdělávání a kolektivním strukturám. Tím se snažíme o diverzifikaci perspektiv ve skupině a o co nejzodpovědnější zacházení s privilegii.

Doplňkové materiály

- Květ moci jako praktický nástroj pro lepší pochopení konceptu intersekcionality: <https://kurzelinks.de/powerflower>
- Užitečné nástroje pro citlivou facilitaci, skupinové rozhodování atd.: <https://kurzelinks.de/sensitivefacilitation>
- Sady nástrojů pro organizační kulturu, strukturu a strategii: <https://kurzelinks.de/OCSSToolkit>
- Velký katalog školení, nástrojů a zdrojů „pro vás, vaši skupinu, vaši kampaň a vaše školení“: <https://trainings.350.org>
- Nástroj pro průzkum veřejného mínění s otevřeným zdrojovým kódem: <https://nuudel.digitalcourage.de/>
- Interaktivní online nástroj pro spolupráci na workshopech, školeních a skupinových procesech: <https://www.mural.co>
- Průvodce citlivým vzděláváním a podrobný seznam dalších otázek k zamyšlení: <https://kipppunkt-kollektiv.de/power-critical-reflections>

Barbora Adamková, Brno, Česká republika
Baška je vystudovaná environmentalistka a neformální pedagožka pracující pro Re-set: Platformu pro SET v Brně. Na základě zkušeností z klimatických občanských hnutí se zaměřuje na sebeorganizaci, facilitaci a péči jako klíčové hodnoty nezbytné pro transformaci směrem k nerůstovému světu.

Anna Dańkowska, Mnichov, Německo a Vratislav, Polsko
Ania je neformální pedagožka, která pracuje v oblasti transformativního učení, globálního vzdělávání, klimatické spravedlnosti, nerůstu a mezinárodní spolupráce – hodně v polském a německém kontextu. Ráda zkoumá roli komunitních iniciativ zdola nahoru pro SET, což aplikuje jak v oblasti vzdělávání, tak ve výzkumu.

Johannes Huth, Berlín, Německo
Johannes v současné době pracuje pro Kreisau-Initiative e.V. v rámci projektu SET v Německu a již 10 let působí v oblasti neformálního vzdělávání v národním i mezinárodním kontextu. Mezi jeho priority patří vzdělávací praxe kritická k mocenské dynamice a queer perspektivy.

The Kippunkt Kollektiv, Berlín, Německo
Kolektiv bodu zvratu pořádá workshopy a školení o klimatické spravedlnosti. Berlínský kolektiv, který v současné době tvoří

15 lidí, funguje od roku 2018 a spolupracuje s plochou hierarchií a bez nadřízených. Peníze jsou přerozdělovány a sdíleny na základě osobních potřeb. Kolektiv věří, že společné prostory pro učení, zvyšování informovanosti a vzájemná výměna zkušeností jsou pro dosažení klimatické spravedlnosti zásadní.

Jakub Mácha, Brno, Česká republika
Jakub je vzděláním sociální antropolog a zaměřením neformální pedagog a výzkumník v Re-setu: Platformě pro SET. V současné době se zabývá metodikami transformativního vzdělávání a vyučuje kurzy systémového myšlení a designu na Vysokém učení technickém v Brně.

Wojtek Mejor, Varšava, Polsko
Wojtek je nezávislý pedagog a aktivista v oblasti nerůstu, potravinové suverenity, sociální solidární ekonomiky a feminismu. Wojtek zastává názor, že systémová transformace není možná bez solidarity, tj. bez zohlednění a poskytnutí hlasu všem dotčeným zúčastněným stranám, lidským i nečlověčím. Až to uděláme, začneme vidět, kdo má z neustálého hospodářského růstu prospěch a čí existence je ohrožena. SET může začít až poté, co se vypořádáme s destruktivními silami a nerovnostmi, které jsou příčinou současných krizí.

Aneta Osuch, Vratislav, Polsko

Aneta pracuje především jako pedagožka pro Nadaci pro udržitelný rozvoj v EkoCentru ve Vratislavi. Hlavní oblasti jejího zájmu: ekonomické nerovnosti, zejména z hlediska sociálních tříd; klimatické, environmentální a sociální krize; práva zvířat a antidiskriminační vzdělávání.

Liubov Shynder, Vratislav, Polsko

Luba v současné době pracuje pro Nadaci Krzyżowa pro vzájemné porozumění v Evropě jako školitelka a koordinátorka projektů. Ve své vzdělávací práci zkoumá souvislosti mezi historickým, antidiskriminačním, interkulturním a udržitelným vzděláváním.

Ľuboš Slovák, Brno, Česká republika

Ľuboš různými způsoby zkoumá vztahy mezi člověkem a nečlověčí přírodou. Vyučuje a filozoficky se zabývá proměnami pojetí přírody na Katedře environmentálních studií FSS MU. Inspirován hlubinnou ekologií zkoumá oživující způsoby výuky. V Ústavu výzkumu globální změny AV ČR studuje nemateriální hodnoty přírody a krajiny. Příležitostně se prostřednictvím aktivismu také snaží hájit ty, kteří v naší společnosti nemají hlas.

Jiří Silný, Praha, Česká republika

Jiří je pedagog ve formálním i neformálním vzdělávání, politický publicista a aktivista v občanských organizacích (Ekumenická akademie, Social Watch Česká republika). Hlavní oblasti zájmu: heterodoxní ekonomie (solidární sociální ekonomika, fair trade, družstevní hnutí atd.), sociální a ekonomická lidská práva, dialog kultur a náboženství.

Poděkování

Jít pozapomenutou cestou není nikdy snadné. Cesta k finální podobě této knihy byla dlouhá (a někdy hrbolatá), ale našli jsme mnoho zapálených a skvělých lidí, kteří se podíleli na její koncepci, tvorbě, vylepšování a dokončení. Mnozí z nich mají v této publikaci důležitou a viditelnou roli – jsou to **autoři, překladatelé** a náš **grafik**. Moc vám za to děkujeme!

Rádi bychom také zmínili některé jednotlivce, kteří do tohoto společného úsilí vložili svou energii, odborné znalosti a srdce.

Zvláštní poděkování patří **Elisabeth Kremerové**, která poprvé přišla s myšlenkou projektu, následně ji uvedla v život a zahájila spolupráci čtyř partnerských organizací. Jako první koordinátorka projektu vypracovala úplně první rámec a přinesla spoustu nápadů pro další týmový brainstorming.

Rozhodujícím faktorem při tvorbě této příručky byly vzdělávací aktivity, tzv. „Learning Teaching Training Activities“ (LTTA), jeden on-line seminář a osobní setkání v Krzyżowé. Ty byly obohaceny našimi **externími přispěvateli**, kteří se s námi podělili o své nadšení, zkušenosti a znalosti.

Školení by nebylo tak plodné a úspěšné bez svého centrálního prvku: **účastníků**. Ti nejenže vytvořili skvělou atmosféru, respektuplný prostor pro sdílení, učení, diskusi – ale také se aktivně podíleli na spoluvytváření obsahu. Ještě jednou vám děkujeme za vaši důvěru, otevřenost, upřímnou kritiku, zapojení a podporu, které nám pomohly najít cestu k finální fázi této knihy.

Jedním z účastníků a autorů, který si zaslouží slova díky navíc, je **Jiří Silný**. Jeho kritický a konstruktivní pohled na celou příručku nám poskytl cennou příležitost k jejímu vylepšení.

Oceňujeme úsilí všech, kteří nám poskytli zpětnou vazbu. I díky vám snad bude moci tato kniha v budoucnu sloužit školitelům. Moc vám děkujeme!!!

**Anna Dańkowska, Johannes Huth,
Sofie Koscholke, Karolína Silná**
(redakční tým)

Pozapomenutou cestou

Kolektivní kroky ke kulturně citlivému vzdělávání
v kontextu sociálně-ekologické transformace

Vydavatel:

Ekumenická
akademie

Ekumenická akademie,
Nad Vršovskou horou 88/4
Praha 10
www.ekumakad.cz

Ve spolupráci s:

re→set

RESET: Platforma pro
sociálně-ekologickou
transformaci, z. s., Brno
www.re-set.cz

Kreisau-Initiative
Kreisau-Initiative
e. V., Berlin
www.kreisau.de

Fundacja Krzyżowa
dla Porozumienia Euro-
pejskiego, Krzyżowa
www.krzyzowa.org.pl/en/

Redaktoři:

Anna Dańkowska, Johannes Huth, Sofie Koscholke, Karolína Silná

Autoři:

Barbora Adamková, Anna Dańkowska, Johannes Huth, Kippunktcollectiv, Jakub Mácha,
Wojtek Mejor, Aneta Osuch, Maroš Prčina, Liubov Shynder, Ľuboš Slovák, Jiří Silný

Překlad z angličtiny do češtiny: Petra Daňková

Překlad z angličtiny do němčiny: Sharif Bitar

Překlad z angličtiny do polštiny: Malwina Szczypta

Korektury anglické verze: Ashley Davies, Sharif Bitar

Grafická úprava, design a ilustrace: Pavel Pražák (maesara.cz)

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

První vydání listopad 2022

ISBN: 978-80-87661-58-1